

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **«ВАРІАТИВНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ДІАЛЕКТНІЙ
МОВІ»**

здобувача ступеня вищої освіти магістра
галузі знань 01 Освіта
спеціальності 14. 01 Середня освіта
(Українська мова і література)
денної форми навчання
Луценко Анни Ігорівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
покликання на відповідне джерело

(підпис) _____
(ініціали, прізвище)

Науковий керівник: кандидат філологічних
наук, доцент

Гороф'янюк Інна Валентинівна

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ВАРІАТИВНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ.....	8
1.1 Видозміна мовних одиниць: історія вивчення.....	8
1.2 Базові поняття теорії варіантності: варіативність, варіантність, варіант, інваріант, дублет.....	13
1.2.1 Варіантність та варіативність: розмежування термінів	13
1.2.2 Лінгвістичне трактування терміну варіант.....	19
1.3 Особливості процесу варіювання.....	23
1.4 Класифікація варіантів.....	28
1.4.1 Типологія варіативності як лінгвістична проблема.....	28
1.4.2 Особливості формальної варіативності.....	32
1.4.3 Акцентуаційна варіативність	35
1.4.4 Фонетична варіативність.....	36
1.4.5 Морфемна варіативність.....	45
1.4.6 Лексична варіативність.....	49
РОЗДІЛ 2. ВАРІАТИВНІСТЬ ЛЕКСИКИ У ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	59
2.1. Акцентуаційна варіативність лексики центральноподільських говірок.....	59
2.2. Звукова варіативність лексики центральноподільських говірок	60
2.2.1. Зміни, що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова	60
2.2.2. Зміни, що поєднуються з подовженням чи скороченням слова	64
2. 3. Морфемна варіативність лексики центральноподільських говірок...	66
2. 3. 1. Префіксальні варіанти.....	66
2. 3. 2. Суфіксальні варіанти.....	68
2.4. Граматична варіативність лексики центральноподільських говірок...	70

2. 5. Лексична варіативність лексики центральноподільських говірок	72
2.6. Полісемія лексики центральноподільських говірок	84
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	92
ДОДАТКИ.....	103
Додаток А «Список умовних позначень населених пунктів».....	103
Додаток Б «Діалектологічна матриця проаналізованої подільської діалектної лексики»	104
Додаток В «Діаграми».....	112
Додаток Г «Діалектна текстотека».....	118

ВСТУП

Мова як життєтворчий феномен нації і функціональна система перебуває в безперервному русі. Внаслідок постійного розвитку мови з'являються нові номени, семи, лексеми, вже існуючі трансформуються, змінюються. Однією з природних її особливостей, як відомо, є видозміна мовних одиниць. Теорія варіантності, яка з давніх часів привертала увагу лінгвістів, справедливо вважається однією з найсуперечливіших у сучасному мовознавстві. Великий інтерес до видозмінювання (варіювання) мовних засобів пояснюється тим, що тільки повне і багатоаспектне вивчення цього феномена дасть змогу зрозуміти принципи і закони, внутрішню логіку діахронічного розвитку й синхронного функціонування мови.

Живе діалектне мовлення, окрім того, що зберігає архаїчні форми, номінації, котрі унікальні за своєю структурою, мотивацією та семантикою, ще й найбільш піддається змінам, тому найкраще слугує науковцю для дослідження варіативності мовних одиниць.

У складі лексичної системи діалектної мови важливе місце посідає лексика на позначення страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей, тому лексика, цієї тематичної групи на українському говірковому матеріалі послугувала об'єктом дослідження Л. Борис [10], М. Волошинової [15], Й. Дзензелівського [30], Н. Загнідко [39], Т. Піцура [66], Є. Турчин [91], С. Яценко [103] та ін.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що лексика на позначення продуктів харчування і страв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей української діалектної мови не була об'єктом системного вивчення [67]. Дослідники, які зверталися до цієї тематичної групи лексики, не акцентували уваги на процесі варіативності як такому, тому фіксація та аналіз варіантів страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей розширить панораму лексичної системи національної української мови.

Мета дипломної роботи – дослідити варіативні процеси в лексиці центральноподільських говірок на матеріалі тематичної групи лексики «Назви страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей».

Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі **завдання**:

1. Зафіксувати назви продуктів харчування, страв, напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей та похідних від них утворень у говірках населених пунктів Вінницької області
2. З'ясувати природу явища варіативності на матеріалі здобутків вітчизняних науковців.
3. Дослідити історію вивчення варіативності мовних одиниць.
4. Виділити варіанти серед зафіксованих назв продуктів харчування, страв, напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей та похідних від них утворень у говірках сіл Вінницької області.
5. Скласти класифікувати виявлені варіанти лексем на позначення страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей.
6. Виділити полісемічні номінації серед зафіксованих говіркових назв продуктів харчування, страв, напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей

Для реалізації задекларованих завдань ми послуговувались такими методами: *описовий метод* застосовано як провідний для дослідження говіркових мовних одиниць на позначення страв та напоїв; *метод суцільної вибірки* для вилучення номінативних одиниць з аудіозаписів; *методику лінгвістичного спостереження* – для поділу мовних явищ на окремі групи на основі диференційних ознак; також використано *статистичний метод* для визначення відсоткового співвідношення номінативних одиниць; наявні елементи *лінгвогеографічного методу* (усі номени локалізовано в роботі); на

етапі збирання діалектного матеріалу ми послуговувалися *експедиційним методом*.

Об'єктом дослідження є лексична система центральноподільських говірок.

7. **Предмет дослідження** – варіанти назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей у говірках сіл Вінницької області.

Джерелом дослідження слугують записи говіркового мовлення тематичної групи лексики «Страви та напої, меблі, посуд, кухонне начиння та інші хатні речі», здійснені в населених пунктах Вінницької області, за питальником Й. Дзензелівського а саме:

1. с. Нападівка Калинівського району Вінницької області.
2. с. Мирне Калинівського району Вінницької області.
3. с. Іванів Калинівського району Вінницької області.
4. с. Дружелюбівка Калинівського району Вінницької області.
5. с. Лука-Лемешківська Вінницького району Вінницької області.
6. с. Росоша Липовецького району Вінницької області.
7. с. Сербинівці Жмеринського району Вінницької області.
8. с. Сутиски Тиврівського району Вінницької області.
9. с. Довжок Шаргородського району Вінницької області.
10. с. Щурівці Гайсинського району Вінницької області.
11. с. Сугаки Могилів-Подільського району Вінницької області.
12. с. Березівка Чернівецького району Вінницької області.
13. с. Соболівка Теплицького району Вінницької області.
14. с. Чорна Гребля Бершадського району Вінницької області.
15. м. Ямпіль Вінницької області.

Теоретичне значення роботи: у науковий обіг введено 1100 номінативних одиниць на позначення назв страв та напоїв, уживаних у центральноподільських говірках 15 населених пунктах Вінницької області.

Практичне значення дипломної роботи полягає в розширенні емпіричної бази української діалектології. Робота може використовуватись для подальших подільських діалектологічних досліджень.

Апробація результатів дипломного дослідження. Основні положення та результати дослідження були висвітлені в доповіді на VII Всеукраїнській науковій конференції для студентів, аспірантів, молодих учених *«Подільська регіональна лексикологія: стан і перспективи»* м. Вінниця (квітень 2018 р.) на тему: *«Звукова варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв в центральноподільських говірках»* та у виступі на Інтернаціональній міждисциплінарній конференції *«Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland»* (м. Стальова Воля, Польща, липень 2018р.) на тему *«Лексична варіативність назв продуктів харчування і страв у центральноподільських говірках»*.

Публікації. Основні положення і результати дослідження оприлюднено в наукових статтях: 1) *«Звукова варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв в центральноподільських говірках»* у збірнику наукових статей *«Подільська регіональна лексикологія: стан і перспективи»* (м. Вінниця, 2018 р.); 2) *«Лексична варіативність назв продуктів харчування і страв у центральноподільських говірках»* (м. Стальова Воля, Польща, липень 2018р.)

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів: Розділ 1. *«Варіативність мовних одиниць як лінгвістична універсалія»*, Розділ 2 *«Варіативність лексики у центральноподільських говірках»*, висновків, списку використаної літератури (103 позиції), додатків (Додаток А *«Список умовних позначень населених пунктів»*; Додаток Б *«Діалектологічна матриця проаналізованої подільської діалектної лексики»*; Додаток В *«Діаграми»*; Додаток Г *«Діалектна текстотека»*).

РОЗДІЛ 1.

ВАРІАТИВНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ

1.1. Видозміна мовних одиниць: історія вивчення

Мова в структурному відношенні – складне явище, яке можна вважати єдиною системою. З іншого боку, мови у вигляді єдиного цілого не існують, якщо під цим розуміється єдиний спосіб говоріння і письма.

Як і більшість знакових систем мова, має здатність змінюватися. Це пояснюється її відкритістю, динамічністю, які спостерігаються в постійному розвитку, пристосуванні мови до умов її існування. У динаміці й відкритості мовної системи виявляється її потенційність, яка передбачає не тільки те, що в мові є, а й те, що в ній можливе. Тобто мова як система елементів контролюється нормою, і водночас у ній закладені можливості до безперервного процесу еволюції. Наслідком цієї еволюції є варіант.

Теорія варіантності завжди привертала увагу лінгвістів і справедливо вважається однією з найсуперечливіших у сучасному мовознавстві. Це пояснюється тим, що лише повне і багатоаспектне вивчення цього явища дасть змогу зрозуміти принципи і закони, внутрішню логіку функціонування мови.

Чим глибше пізнаються закономірності функціонування і розвитку мови, тим більше підтверджується теза, що варіювання мовної системи - це її нормальний органічний стан, адже кожна мова змінюється в часі і просторі [10, с. 38]. Справедливо зазначає В. Ярцева, що варіативність характерна для будь-якої мови: «територіальна, соціальна, професійна, жанрово-стилістична диференціація характерна для будь-якої мови» [101, с. 56].

За визначенням Л.А. Вербицької, «Варіативність - це обов'язкова риса мови, вона визначається мовою, називається нею» [13, с. 14].

За твердженням В. Белікова варіативність можна виявити на всіх рівнях мовленнєвої комунікації – «від володіння засобами різних мов до

усвідомлення мовцем допустимості різних фонетичних або акцентних варіантів, що належать до однієї мови)» [6, с. 36].

Проблема варіювання є об'єктом уваги багатьох лінгвістів, вперше виникла у фонології і знайшла теоретичне висвітлення у праці М. Трубецького «Основи фонології». Досліджуючи явища фонологічного рівня, автор зазначає, що будь-яка фонема може реалізовуватися в кількох звуках. Усі звуки, у яких реалізується та сама фонема, дослідник назвав варіантами [90, с. 52–59] і, давши визначення фонетичного варіанта, вказав на умови (причини), коли два звуки потрібно розглядати або як реалізацію двох різних фонем, або як два варіанти однієї фонемі.

Інтерес до вказаної проблеми спричинений також розвитком з середини ХІХ століття соціофонетики. З цього часу в сучасній лінгвістиці почали активно використовувати вже усталені традиційні терміни варіативність, варіантність, варіант, варіація, варіювання при дослідженні співвідношення нормативності і варіювання у вимові, нерідко плутаючи їх між собою [45, с. 322–329].

Наукові розробки М. Трубецького про явище варіантності знайшли застосування в дослідженні цієї проблеми на різних мовних рівнях: лексичному, морфемному, синтаксичному, фразеологічному тощо [90, с. 52–59].

В. Мойсієнко вивчав варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів ділових паперів північноукраїнського ареалу ХVІ століття). У своїх дослідженнях вчений описав екстралінгвальні чинники розбалансованості староукраїнської мови, охарактеризував випадки варіативного вживання фонетичних, морфологічних і лексичних елементів, визначив причини таких мовних особливостей [87, с. 133].

Значним внеском у дослідження варіантності є праці В. Виноградова та О. Смирницького. Ці вчені започаткували вивчення формально-граматичного і семантичного варіювання слова, розглянувши його в органічному зв'язку з проблемою тотожності слова [87, с. 133].

В. Виноградов вважав, що всі різновиди морфологічної структури є граматичними формами слова, а не окремими словами. Розробляючи свою теорію про форми слова, дослідник виходить із розуміння слова як єдності всіх його форм за «лексико-семантичним стрижнем». У структурі слова В. Виноградов поряд із граматичними формами розрізняє і лексичні, називаючи їх варіантами слова [14, с. 32].

Так, ґрунтовне дослідження різних видозмінених одиниць української мови в її історичному розвитку виконав І. Матвіяс. У праці «Варіанти української літературної мови» [58, с. 47] науковець розглянув особливості варіантності української мови на різних її етапах розвитку, простежив причини та наслідки існування неупорядкованих різнорівневих мовних елементів, накреслив шляхи унормування української літературної мови як цілісної системи.

Вагомих успіхів у дослідженні варіативних одиниць досягла російська лінгвістика. До цієї проблеми зверталися дослідники- русисти: О. Ахманова, К. Авербух, З. Богословська, С. Бережан, Ф. Вейсалов, К. Горбачевич, Л. Граудіна, В. Даниленко, М. Каленчук, В. Лейчик, Н. Лук'янова, Р. Рогожникова, В. Солнцев, Ф. Філін, М. Шанський, Е. Шимчук та ін. Наукові дослідження про варіантність слів на матеріалі німецької мови здійснили Н. Варенич, О. Воронов, О. Москальська, М. Степанова, Є. Шендельс, С. Худолєєва та інші.

Діалектна варіантологія докладно описана в роботах З. Богословської, яка розробила цілісну концепцію формального варіювання діалектного слова, представлена як теоретико-методологічна побудова і реалізована в практичній діяльності. З. Богословська зробила огляд принципів, методів та джерел вивчення формальних варіативних утворень; виокремила напрямок дослідження варіантних одиниць, в лексикографічному аспекті; обґрунтовала виділення діалектної варіантології як науковій дисципліни [8].

Український діалектолог В. Чабаненко дослідивши фонетичні варіанти, які «глибоко й міцно вросли в лексичну будову сучасної

української мови, надали їй не тільки зовнішньоструктурного розмаїття, а й додаткових виражально-зображальних можливостей» [9, с. 29], дійшов висновку, що *варіантність* – «це не просто явище, а й одна з важливих основ мовної (мовленнєвої) виразності, а одна з міцних підвалин української лінгвостилістики» [9, с. 35].

Статус термінологічного варіанта (на прикладах різних термінологій) у своїх дослідженнях визначали К. Авербух, В. Даниленко, Л. Боярова, О. Радченко, В. Лейчик, Е. Неженець, С. Худолєєва та ін. Дослідження варіантних синтаксичних (текстових) відношень стали об'єктом наукових розвідок В. Горяного, О. Золотаренко, Н. Кондратенко, Т. Мороз та ін.

Чимало дослідників народної мови приділяли увагу варіюванню діалектних одиниць, аналізуючи матеріал різних структурних рівнів. Так, А. Залеський, вивчаючи вокалізм південно-західних говорів, більше уваги приділяв синтагматичному аспекту реалізації окремих протиставлень голосних фонем, що зумовило зміни їхньої репрезентації [40, с. 4–8].

Фонетичну систему говірок західної Черкащини в складі полтавсько-київського діалекту вивчав А. Могила, зазначивши, що варіативність фонем залежить від позиції в слові, асимілятивно-дисимілятивних явищ, стягнення звуків [59, с. 84]. В. Чабаненко спробував поділити паралельні форми за частотою вживання: а) паралелі, де одна форма переважає над іншою; б) рівноправні, однаково активні варіанти форми [25, с. 4–15]. О. Шляхов розглянув фонетичні й словотвірні варіанти слів побутової лексики Прикарпаття [100, с. 68]. Л. Денисенко досліджувала фонетичні й словотвірні варіанти слова в говірках Нижньої Наддніпрянщини [25, с. 4–15]. Н. Грозовська звернула увагу на розмаїття термінології весільного обряду Середньої Наддніпрянщини, що репрезентують лексичні, граматичні, словотворчі засоби говіркового мовлення [24, с. 14].

Дослідниця східностепових говірок Донеччини Н. Клименко виявила вплив різних за походженням говірок на лексичну систему цього континууму, що спричинило формування такої риси, як варіативність,

визначила фонетичні, словотворчі, граматичні варіанти слів [46, с. 15]. Т. Кукса дослідила варіативність ботанічної лексики в говірках Криму, зумовлену їхнім гетерогенним походженням [52, с. 216]. Лексичну, фонетичну, граматичну варіативність лексики середньонадніпряньських говірок досліджено лише на матеріалі окремих тематичних груп: Г. Мартинова в складі побутової лексики (назви меблів, хатніх речей, посуду й кухонного начиння в говірках правобережної Черкащини) [57, с. 13–16]; Т. Щербина (назви одягу, взуття, головних уборів та прикрас у говірках середньонадніпряньсько-степового діалектного порубіжжя) [57, с. 17–21]. Л. Поліщук дослідила варіативність ткацької лексики в середньонадніпряньських говірках, де проаналізувала функціонування лексичних, семантичних, фонетичних, морфологічних варіантів.

Т. Тищенко у дисертаційному дослідженні «Подільсько – середньонадніпряньське суміжжя у світі ізголос» проаналізувала склад, системні відношення, семантичну і формальну варіативність лексики у мікроконтинуумі суміжжя [85, с. 204]. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнословобожанських говірок є об'єктом дослідження К. Глуховцевої [18].

П. Гриценко у монографії «Ареальне варіювання лексики» [23] дослідив теоретичні проблеми ареального варіювання української мови на лексичному рівні, також визначив закономірності ареального розподілу лексики в межах українського континуума, обґрунтував положення про межі варіативної лексики у зв'язку з проблемою лінгвістичного картографування.

Підсумовуючи вище сказане зазначимо, що розвиток теорії варіативності почався у другій половині ХХ ст. у фонології. На сучасному етапі розвитку мовознавства, дослідження варіативності здійснюється як вітчизняними так і зарубіжними вченими, про що свідчить ряд праць присвячених цій темі. Зокрема активно розвиваються дослідження варіативності на матеріалі української діалектної мови (П. Гриценко, Л. Тищенко, А. Залеський, Г. Мартинова, Л. Поліщук та ін.)

1.2. Базові поняття теорії варіантності: варіативність, варіантність, варіант, інваріант, дублет.

1.2.1. Варіантність та варіативність: розмежування термінів

У мовознавстві існує низка понять, які призначені позначати різноманітні мовні зміни. Це – варіативність, варіантність, варіація, варіант, варіювання, які функціонують на всіх рівнях мови. Першопочатково зазначені лінгвістичні терміни вживалися лише у фонології при описі реалізації мовних одиниць у мовленні (роботи Празького лінгвістичного гуртка) [68].

Варіативність відображає мінливий, діалектичний характер мови як системи, і всякого роду варіювання створює передумови для зміни, для збільшення різноманітності в системі, для її дивергентного руху.

В. Солнцев виокремив такі напрямки дослідження варіативності:

а) при вивченні «механізму», «побудови» мови, яке можна назвати варіантно-інваріантним;

б) при вивченні функціонування мови та переходу від мови до мовлення;

в) при дослідженні внутрішньомовних факторів змін та розвитку мови (варіювання та перевтілення варіантів у нові істоти);

г) при потребі пояснити різне «обличчя» одних і тих же одиниць або форм (лиса – лисиця, трактор – трактори), пояснити різного роду чергування під впливом різних факторів (напр.. г/ж в українській бігти – біжить, s/z в англійській hats – pens);

д) при соціолінгвістичному вивченні варіювання норми та використання різних проявів одних і тих же одиниць у стилістичних, експресивних та нормотворюючих цілях [76, с. 33].

Звичайно, все згадане не вичерпує всіх випадків, коли виникає необхідність прямого звернення до поняття варіативності. Але, очевидно, що для лексикографічних досліджень це найбільш важливі випадки.

Незважаючи на значні напрацювання вчених, єдиного погляду на природу варіантності немає, до того ж розгляд питань мовного варіювання ускладнюється термінологічною неоднозначністю. Однією з причин є те, що термін «варіативність» та інші споріднені терміни («варіювання», «варіантність», «варіація») не є споконвічно лінгвістичними і належать до загальнонаукової лексики [76, с. 31–42]. Розглянемо детальніше трактування цих термінів різними науковцями.

О. Блінова зазначає, що варіативність складає одна з яскравих, постійних властивостей мовної системи, що характеризує всі її рівні в усі часи існування мови. Варіативність є наслідком динаміки мови, відображенням різних мовних процесів та тенденцій, показник життєвості і вдосконалення мови» [7, с. 16].

У праці О. Ахманової «Словник лінгвістичних термінів» знаходимо таке трактування поняття *варіантність* (англ. *variation*) – різноманітність, різнотипність мови, що визначаються різними умовами її вживання, а також відмінностями в соціальній і територіальній приналежності осіб, що говорять. [4, с. 53].

Схоже трактування знаходимо і у «Малій філологічній енциклопедії» знаходимо наступне трактування терміна «*варіантність* – різноманітність, різнотипність мови (мовлення), спричинена різними умовами її вживання, а також відмінностями соціального й територіального характеру» [56, с. 55].

Н. Любезнова трактує варіативність як здатність мови передавати одні й ті ж значення різними формами. Мовні варіанти - це формальні різновиди однієї і тієї ж мовної одиниці, які при тотожності значення розрізняються частковою розбіжністю свого звукового складу. Варіантними мовними знаками, як правило, бувають дві мовні форми, хоча їх може бути і більше двох [2, с. 45].

Варіантність як мовне явище демонструє мовну надлишковість, яка, втім, необхідна мові. Будучи наслідком мовної еволюції, варіантність стає ґрунтом для розвитку мови. Надмірність форми – природний стан мови,

показник її життєздатності і динамічності. Більш того, не всяка варіантність засобів мовного вираження надлишкова. Вона стає надмірною тільки тоді, коли варіанти не мають ніякого особливого навантаження: ні інформаційного, ні функціонального. Варіантність зазвичай розглядається у відношенні до нормативності (нормативна – ненормативна), а також до часової віднесеності (застаріле – нове). Крім того, варіантність виявляється і в функціональному плані (загальноживане і спеціальне, функціонально закріплене) [2, с. 49].

Неоднозначно вчені трактують терміни «варіативність» і «варіантність». Згідно з позицією Д. Шахбагової ці терміни доцільно вживати диференційовано, проводячи розмежування між варіюванням мовних одиниць в межах однієї системи і варіюванням системи як цілого. Незважаючи на семантичну близькість термінів, термін «варіативність» використовується для позначення властивості рухливості одиниць мови, в той час як термін «варіантність» має більш широке вживання і служить для позначення варіантів мовної системи [98, с. 9]. Таким чином, при порівнянні різних реалізацій фонем, морфем або лексем дослідження знаходиться в рамках проблематики варіативності. При порівнянні ж територіальних і національних варіантів літературної мови аналіз звернений до проблематики варіантності.

Варіативність, яка веде до збільшення різноманітності в системі, врівноважується ідеєю константності, тобто стійкістю основних категоріальних відмінностей в системі. Варіантність також збільшує різноманітність, але це стосується варіантів самої системи [86, с. 182].

Трактування варіантності знаходимо в енциклопедії О.Селіванової, де вказана термінолексема тлумачиться як явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом їхньої надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування. В енциклопедії також подається друге значення варіантності як

фундаментальної ознаки мовної системи і мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак [72, с. 57]. Очевидно, друге значення розглянутого терміна відповідає варіативності, оскільки мова йде про діапазон варіантів.

Перше ж стосується варіантності як системного явища. На думку О. Кулинича, варіантність – спосіб існування мовної системи й норми. Це потенційна властивість передачі однієї ідеї різними мовними засобами. Варіантність вживається на позначення варіантів мовної системи [53, с. 19]. Якщо варіантність – існування декількох способів звукового вираження тієї самої мовної сутності, то варіативність – здатність мовної одиниці мати більше ніж один спосіб звукового оформлення [52, с. 21]

Розглядаючи варіантність у вузькому сенсі, говорять про орфографічні, фонетичні, морфологічні, словотворчі, синтаксичні варіанти. Маючи на увазі варіантність в ширшому розумінні, розглядають національно-державні варіанти мови, територіальні діалекти в рамках тієї чи іншої мови, різного роду соціолекти (по соціальної приналежності, за професією, за інтересами), а також мовні особливості, пов'язані з відмінностями у віці і статі.

Варіантність – спосіб існування мовної системи й норми. Під варіативністю, слідом за Л. Вербицькою розуміємо існування на певному синхронному зрізі двох (чи декількох) рівноправних можливостей позначення однієї й тієї ж мовної сутності. Варіантність – це передусім властивість, притаманна мові загалом, яка може бути охарактеризована як потенційна властивість передачі одного й того ж різними мовними засобами [12, с. 141].

В. Беліков вважає, що «варіативність - це перш за все невідповідності в зовнішньому вигляді, у формі мовних знаків, які мають один і той же сенс» [6, с. 21].

Такі дослідники, як В. Дєвкін, Г. Степанов поняття «варіантність» пов'язують із національно-державними варіантами мови, видозміною слова

на діалектному й наддіалектному рівнях, розрізняють варіантність соціолектів і навіть прагматичну рівність.

Очевидним є те, що продуктивним є вивчення варіантів на діалектній основі. Адже діалектна мова має низку архаїчних форм, і саме діалектна мова найбільш піддається змінам та впливу. Тому діалектний матеріал, з легкістю дозволяє знайти шляхи та причини створення варіантів. Діалектні тексти – реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови. Великі діалектні тексти є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі й простежити всі закономірності його функціонування.

Розглядаючи варіантність слова як проблему мовної норми, К. Горбачевич характеризує її як «незвичне явище мови, <...> навіть аномальне» і водночас таке, що «служить ніби компромісом між вічним прагненням до поновлення мови і оборонної реакції на все нове, незвичне» [20, с. 8–9]. Учений вважає, що «варіантність» – це не лише прояв нестійкості мовних норм. Можливо, навпаки – нестійкість норми є наслідком варіювання [20, с. 9].

Ю. Дорофєєв терміни «варіативність» та «варіантність» спочатку вживає як синонімічні: «Варіантність (варіативність) і пов'язані з ними терміни варіант, інваріант, варіювання, а також похідні від них є міждисциплінарними, з їх допомогою зазвичай характеризують структуру, існування і функціонування об'єктів, що належать до різних сфер дійсності [31, с. 23]. Однак далі, розмежовуючи вказані поняття, уточнює, що «варіювання – процес, явище, що супроводжує розвиток мови; варіантність – властивість мови, що служить умовою цього процесу; варіативність – результат цього процесу, що виражається в існуванні різних варіантів мови; а варіант є формою реалізації мови або мовної одиниці в певних умовах функціонування» [31, с. 25].

Варіюванням позначається відмінність у відтворенні мовних одиниць, яка полягає у зміні їхнього звукового складу або структурного значення без втрати ними тотожності. Дещо з іншого боку характеризує варіювання О. Кубрякова, яка вважає його процесом і / або результатом виникнення у вихідної одиниці певних, модифікуючих її в тому або іншому відношенні різновидів, або варіантів, які не змінюють сутнісних характеристик, і тому не порушуючих тотожності одиниці самої по собі [50, с. 234].

Варіативність розглядається як одна із причин виникнення варіативності і визначається цілим рядом умов (наприклад, сусідніми звуками, місцем у слові). Термін варіантність вживається на позначення варіантів мовної системи, наприклад, при порівнянні територіальних і національних варіантів літературної мови. Під варіативністю розуміються припустимі з погляду даної функціональної системи видозміни мовних одиниць, зумовлені й передбачувані умовами, ситуаціями і контекстами їхньої реалізації, які є обов'язковими для всіх членів даного мовного колективу.

Синонімічним поняттям до терміна варіантність – «зміна». Категорія «зміна» характерна не тільки для лінгвістики. Зокрема у філософії «зміна» характеризує стан, альтернативний стабільності. Арістотель зазначає, що «зміна» стосується змісту насамперед якісних ознак форм існування; також у фізиці існує явище дисперсії, під яким розуміється міра відхилення випадкової величини від центру розподілу; у спорті при грі в шахи використовується термін «варіант» при комбінації ходів, які можливі при певному положенні фігур на шаховому полі. У музиці та в літературі лексема «варіант» вживається на позначення того самого твору в іншій редакції. У психології використовують термін «варіювання», коли описують особливості адаптації індивіда. У геометрії – «варіацію» – при описі функцій руху тощо. [45, с. 322-329] Таким чином вище зазначені факти доводять терміни варіативність, варіантність, варіація, варіант, варіювання, не суто лінгвістичні, а належать до загальнонаукової термінології.

Соціолінгвістичний аспект дослідження варіативності передбачає встановлення залежності особливостей вимови від різних соціальних характеристик мовців (стать, вік, рівень освіти, професійна приналежність, походження, місце народження і т.і.) і від умов мовленевої ситуації.

Таким чином під варіантністю ми розуміємо різноманітність, різнотипність мовлення, спричинена різними умовами її вживання, а також відмінностями соціального й територіального характеру, властивість мови, що служить умовою розвитку мови. Відповідно варіативність результат процесу розвитку мови. Варіативність можна розглядати як одну із причин виникнення варіантності.

1.2.2. Лінгвістичне трактування терміну варіант

Розглянемо лінгвістичне трактування терміну «варіант» Під варіантами розуміються різні прояви одного й того ж значення, тобто видозміна якої-небудь мовної одиниці, яка, незалежно від усіх змін, є сталою (незмінною). Усі одиниці мови є варіативними. Варіативна будова слова обмежена особливою властивістю т. зв. «екземплярності». Ідеться про те, що кожна одиниця існує в кількох «примірниках» (проявах) без порушення основного лексичного значення. Саме існування окремої мовної одиниці називають варіюванням – співіснуванням багатьох її варіантів [86, с. 182].

В. Солнцев розглядає термін «варіант» у значенні різних проявів однієї й тієї ж сутності, яка при всіх змінах залишається сама собою [76, с. 31–42].

Тоді, за визначенням «Малої філологічної енциклопедії» варіант – текстова відмінність, що з'явилася внаслідок подальшого доопрацювання, яку здійснив автор (чи інша особа) спрямована на зміну якості художнього твору; різновид мовної одиниці: слова, словосполучення, фраземи, морфеми, фонеми [56, с. 55].

Відносно розуміння і трактування самого поняття «мовної варіант» існують деякі розбіжності. Тараненко О. трактує поняття *варіанта* мовної одиниці як видозміни, паралельної форми існування мовної одиниці, що

модифікує різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушує принципу її тотожності [83, с. 62].

На думку К. Горбачевича, **варіанти** слова необхідно розглядати як регулярно відтворювані видозміни однієї й тієї ж лексеми, які зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексико-граматичного значення та розрізняються або фонетичними особливостями (вимова звуків, склад фонем, місце наголосу чи комбінація цих ознак), або формотворчими афіксами [20, с. 17].

А. Ткач погоджуючись з рядом дослідників (К. Авербух, В. Даниленко, Л. Боярова, О. Радченко, В. Лейчик, Е. Неженець, С. Худолєєва), які вивчали явище термінологічної варіантності, стверджує, що варіанти – це номінативні знаки, які співвідносяться з одним і тим же спеціальним поняттям. Таким чином, співіснування паралельних засобів вираження з одним лексичним значенням є насамперед результатом мовного прогресу та основним джерелом постійних перетворень у мові [86, с. 183].

На наш погляд, буде доречним звернутися до визначень понять «діалект» і «варіант», а також вказати на їх співвідношення один з одним і з літературною мовою. Як «діалект», так і «варіант» часто кваліфікуються в лінгвістичній літературі як різновиди або фо[рми мови.

У цілому, у питанні співвіднесення термінів «діалект» і «варіант» найбільш чіткої і обґрунтованою видається позиція А. Швейцера, який ж пропонує ієрархію таких понять, як «діалект», «варіант літературної мови» і «варіант національної мови». Автор визначає діалект як «територіально-замкнутий різновид мови, обмежений сферою народно-розмовної мови». Під варіантом літературної мови розуміється «територіальна різновид єдиної нормованої літературної мови». Варіант національної мови, на думку А. Швейцера, являє собою сукупність територіально обмеженого варіанту літературної мови і розташованих в межах її ареалу територіальних діалектів. [99, с. 19].

Поняття варіантності нерозривно пов'язане з поняттям інваріантності, яке очевидно, у науковій сфері взагалі, з'явилися пізніше поняття варіанта. У загальному розумінні під «інваріантністю» розуміється «властивість величин, рівнянь, законів залишатися незмінними, зберігатися при певних перетвореннях координат і часу» [76, с. 32].

Інваріант – це абстрактне позначення однієї й тієї ж суті на відміну від її конкретних модифікацій – варіантів. Поняття «інваріант» – загальне значення одиниць, що варіюються, як деяка необхідна умова опису і тлумачення варіантів [6, с. 4–5].

Відповідно до вище сказаного, конкретні об'єкти, що становлять групу, або клас, по відношенню до яких може бути виведений інваріант, є варіантами. Таким чином варіант та інваріант не можуть існувати один без одного. Сама ідея варіативності передбачає мінливість, модифікацію чогось-небудь при збереженні деяких сутнісних властивостей цього «чогось», що залишається «самим собою». Таким чином, варіативність - це не просто мінливість, але така мінливість, або модифікація, яка не веде до появи нової суті. А ось варіативність, таким чином, передбачає і мінливість, і сталість, виступає як єдність мінливого і постійного [76, с.32].

Варіантно-інваріантний підхід до мовних явищ закріпився спочатку у фонології після появи праць Празького лінгвістичного гуртка та низки інших лінгвістичних шкіл. Поняття варіанта включало різні звукові реалізації однієї і тієї ж одиниці – фонем, а саму фонему кваліфікували як інваріант. Із фонології цей підхід був запозичений для вивчення інших рівнів мови.

У поняття інваріанта закладено основні властивості класу об'єктів, утворених варіантами. Це пояснюється тим, що інваріант не існує як окремий об'єкт, він не є представником класу. Це, насамперед, – назва класу щодо однорідних об'єктів. Так, досліджуючи варіантні одиниці, М. Карп'юк зазначає, що інваріант – це основна і найпродуктивніша одиниця в межах певного варіантного ряду [44, с. 59].

Інваріантність, на відміну від варіантності, характеризує загальні особливості предмета. Для варіантних термінів інваріантом буде сигніфікат (понятійний зміст мовного знаку; позначення).

Відношення формальної модифікації слова і слова загалом вважаються варіантно-інваріантними, суть яких полягає в тому, що менш абстрактні одиниці мови виступають у функції варіантів більш абстрактних одиниць. Відношення між лексичними формами слова є парадигматичними [86, с. 182].

Як було зазначено вище, явище (варіантності) часто використовується на подвійній основі. По-перше, як характеристика будь-якої мовної мінливості, модифікації, яка може бути результатом еволюції, використання різних мовних засобів для позначення схожих або одних і тих же явищ, або ж результатом інших причин. При такому розумінні відпадає необхідність у розділенні цих понять: варіативності – інваріантності. У цьому випадку існують тільки варіанти, але немає інваріантів. По-друге, поняття варіативності використовується як характеристика способу існування та функціонування одиниць мови у синхронії [76, с. 31].

У другому випадку, особливо у фонологічних дослідженнях, поняття варіювання виступає на тлі поняття інваріантного, незмінного. Тут терміну «варіант» супутником виступає термін «інваріант». З фонології це друге використання поняття варіативності пізніше було перенесено й на інші сфери лінгвістики.

«Варіантно-інваріантний» підхід до вивчення мовних одиниць привів, як відомо, до створення двох термінів – емічних та етичних, що створюють пари: морфема – морф (аломорф); фонема – фон (алофон); лексема – лекса (алолекса) і т.д. Перші члени пар використовуються для позначення одиниць-інваріантів, другі – для одиниць-варіантів [76, с. 32].

Таким чином, терміни варіативність, варіантність, варіант, інваріант тісно переплітаються між собою і для якісного дослідження самого процесу варіювання потрібно чітко розмежувати дефініції цих понять. Підсумовуючи

вище сказане, можемо вважати варіантність системним явищем, а саме: співіснування в мові певної одиниці у двох модифікаціях, не пов'язаних зі зміною її семантичної функції. Можемо визначити варіативність мови як її здатність у процесі еволюції створювати конкуруючі засоби вираження на всіх рівнях мовної структури: фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному, стилістичному – під дією внутрішніх і зовнішніх законів розвитку мови. Виходячи з розуміння варіантності і орієнтуючись на буквально значення терміна «варіант», вважаємо варіантами різновиди слова і різні граматичні форми одного і того ж слова, тотожні за своєю граматичною функцією та лексичним значенням.

1.3. Особливості процесу варіювання

Окремі дослідники допускають можливість варіювання не лише на основі видозміни загальної семантичної чи загальної формальної риси (ознаки), але й варіювання, яке охоплює одночасно обидва види характерних ознак слова (І. Жилін, В. Кодухов, М. Маковський, Є. Білявська). Існує кілька найбільш вірогідних і послідовних позицій з цього питання. Одні автори вважають, що початок виокремлення варіантів полягає у відмінностях структурного оформлення (К. Горбачевич, Р. Рогожнікова, В. Семиряк, О. Москальська й ін.), інші наголошують на необхідності розрізняти варіантність і у плані вираження, і у плані змісту (В. Виноградов, О. Смирницький, М. Степанова, Н. Семенюк) [87, с. 132].

Основною умовою ідентифікації мовних одиниць як варіантів одного слова є збереження семантичної рівності. Проте дотепер немає одностайні у визначенні певної межі, за якою відмінності у змісті чи формі призводять до перетворення варіантних одиниць у самостійні слова.

Так, А. Шарандаченко, досліджуючи варіативність вокалізму і консонантизму в американських засобах масової інформації на матеріалі американського варіанта англійської мови, у дисертаційному дослідженні описує процес того, як новий варіант входить у мову і набуває статусу

норми. Дослідник пояснює, що «вимовна норма визначає діапазон варіювання звукових структур (Г. П. Торсуєв) через відбір варіантів, наявних у системі. Новий варіант з'являється там, де з якоїсь причини система виявляється нестійкою; сфера його вживання поступово розширюється, і – як наслідок – варіант починає набувати статусу норми. Інновація також може стати фактом норми, якщо не суперечить тенденціям мовного розвитку» [97, с.4].

Деякі дослідники переконані, що про варіанти може йтися лише за умови, коли різновиди певної мовної одиниці рівні між собою не тільки за лексичним значенням, а й за стилістичною і синтаксичною функціями [87, с. 136].

Учені, які поділяють погляди В. Виноградова та О. Смирницького, вважають, що наявність у лексемах стилістичних і емоційно-експресивних відмінностей, як і функціональних при тотожності їх основного значення, й незначних формальних відмінностей, не порушують їх єдності. Тому з-поміж варіантів виділяють повні, у яких значення і функція збігаються, і неповні, які розрізняються експресивно-стилістичними характеристиками й сферою використання [73, с. 55].

Із вище зазначеного випливає, що варіантність у мові зумовлюється як внутрішньосистемними, так і зовнішніми (соціальна диференціація, мовні контакти) чинниками, тому варто дослідити явище варіативності з соціолінгвістичного боку. Мовні варіанти можуть використовуватися залежно а) від соціальних відмінностей між носіями мови (соціальна диференціація) і б) від розбіжностей в умовах мовного спілкування (функціональна диференціація). Однією з причин утворення варіантів є контактування мов [20, с.24].

Оскільки варіантність виявляє мовну надлишковість, що стає підґрунтям для подальшого розвитку мови. Внаслідок чого виникають дублети, які розглядають як конкуруючі форми. Можна передбачити, що цей тип формального коливання не існуватиме постійно; зазвичай одна з

конкуруючих форм врешті-решт починає переважати і стає визнаною, тоді як інший варіант забувається [64, с. 117].

А. Парфіненко розглядає варіантність як конкуренцію засобів вираження, що веде до одного з двох наслідків:

1. За відсутності додаткових лінгвістичних змін одна з форм, що практично (враховуючи статистичні коливання) не використовується, з часом остаточно зникає. Таким чином, оскільки регулярна форма є потенційно постійною й доступною, саме частотність нерегулярних форм є релевантною для історичної еволюції.

2. Дублетна пара стає стабільною завдяки диференціації значень та граматичних властивостей.

Неоднаковий ступінь використання тих чи інших дублетів виявляє поступову заміну одного абстрактного граматичного варіанта іншим, і цей процес зміни як такої керується граматично визначеною конкуренцією. Існує загальна гіпотеза постійного ступеню, згідно з якою в усіх поверхневих лінгвістичних контекстах, що відбивають певну зміну, частота використання змінюється за однаковим ступенем [64, с. 118].

Цей факт, очевидно, зумовлює відомий «ефект блокування»: наявність неправильної форми у парадигматичній лакуні блокує виникнення правильної форми, яка б займала цю лакуну при дії відповідного морфологічного правила. Таким чином, ефект блокування виключає як дублети (морфологічні та синтаксичні), так і загалом будь-які співіснуючі форманти, функціонально не диференційовані. Тут спрацьовує свого роду глобальне економне обмеження щодо збереження лінгвістичних одиниць. Проте таке обмеження не означає ані для морфології, ані для синтаксису того, що мови ніколи не виявляють дублетів. Скоріше це означає, що дублети постійно відбивають нестійке змагання між граматичними варіантами, взаємно виключаючи один одного [64, с. 119].

Сучасні морфологічні теорії обстоюють думку про неприпустимість дублетів, принаймні абсолютних, проте навіть побіжний огляд літератури

виявляє, що морфологічні дублети є звичними для мов світу й трапляються досить часто, нехай вони й є діяхронічно нестійкими [64, с. 119].

Найкращим поясненням появи дублетів виявляється соціолінгвістичний фактор: дублети виникають через вплив діалектів та внаслідок мовних контактів і конкурують у використанні доти, доки та чи інша форма не перемагає. Через своє соціолінгвістичне походження дві форми часто виникають у різних фіксаціях, стилях або соціальних діалектах; проте вони можуть стабільно співіснувати в мовній єдності, якщо тільки вони диференціюються в значенні, перестаючи, таким чином, бути дублетами. Мовці, вивчаючи мову, засвоюють ту чи іншу форму, але не обидві.

Отже, постійний тиск принципу економії при засвоєнні мови перемагає соціолінгвістичну варіативність в історії дублетних форм. І єдиним механізмом збереження дублетів є диференціація в значенні, яка усуває дублетну форму зі сфери дії ефекту блокування.

Актуальним у проблемі варіювання слова є питання про тотожність, адже варіантність, на думку лінгвістів, – це «здатність слова функціонувати в різних структурних і семантичних видозмінах при збереженні тотожного морфемного складу та лексико-сислової єдності». Ф. Філін зазначає, що частина варіантів перебуває на грані розпаду слова як тотожності. У русі однієї тотожності слова до кількох тотожностей передбачається наявність проміжного етапу, коли за рядом ознак слово втратило свою тотожність, але нова якість – остаточне оформлення нових різних тотожностей – до кінця не окреслилося [95, с. 119].

П. Гриценко визначає схему розвитку варіативності, вона включає такі етапи: слово (збереження цілісності) > варіант / варіанти (розвиток формальної структури) > проміжний етап функціонування варіантів (відсутність окресленої семантичної дивергенції) > різні слова (різні тотожності) – поява усвідомлюваних носіями говірок нових значень, нових мотиваційних зв'язків. Питання межі варіювання, постання нової тотожності – це питання нової якості, завершення процесу певних змін, які зумовлюють

цю нову якість. Проте у говірках завдяки динамізму їх структури й усної форми побутування як єдиної чи основної цей процес далеко не завжди завершується постанням нової тотожності [23, с. 119].

Лише усталення нових мотиваційних зв'язків (які певний час можуть залишатися мовно не вираженими) при відсутності у тій же говірці структурно близьких варіантів дозволяє говорити про появу нової тотожності. Така нова лексема, зберігаючи вихідну семантику, набуває від протоформи зовнішньої структури, змінює коло мотиваційних і дериваційних зв'язків [23, с. 120].

Основною конструкцією, яка вводиться у вчення про лінгвістичну варіативність, є лінгвістична змінна, структурна одиниця, що включає певний набір варіантів, показуючи значну змінну варіативність з незалежним набором змінних. Поняття лінгвістичної змінної було викладено у ранніх дослідженнях засновника вчення про мовну варіативність В. Лабова. Ця одиниця є абстракцією, адже лінгвістичні змінні не мають конкретного втілення, окрім одиничних варіантів, через які вона реалізується. У функціональному плані лінгвістична змінна застосовується до широкого діапазону варіантів. Лінгвістична змінна відрізняється від числової змінної тим, що її значеннями є не числа, а слова або речення в природній або формальній мові. Лінгвістичній змінній притаманні два прави-ла: 1) синтаксичне правило, яке може бути задане у формі граматики, що породжує назву значень змінної; 2) семантичне правило, яке визначає алгоритмічну процедуру для вирахування смислу кожного значення [64, с. 117].

Лінгвістична змінна може охоплювати повний діапазон мовних одиниць та зв'язків. Так, лінгвістична змінна (експліцитно чи імпліцитно) лежить в основі процедури аналізу варіативності, оскільки при аналізі визначаються межі єдиного, унікального набору мовних варіантів, що показує значимі моделі змінної варіативності у незалежному наборі змінних [64, с.117].

Отже, мова як функціональна система є динамічною й перебуває в стані постійного руху. Наслідком мовної еволюції є притаманна мові варіативність мовних одиниць, яка водночас постає як закономірний прояв змін, що відбуваються у мові. Причини появи варіантних форм зумовлюються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками розвитку мови. Іншими словами, лінгвістична варіантність мови має простежуватися на двох її рівнях: суто мовному та на соціокультурному, тому із соціолінгвістичної точки зору варіативність мовних знаків залежить як від соціальних характеристик носіїв мови, так і від ситуації мовленнєвого спілкування. Відповідно вивчення варіантності на різних рівнях мовної системи не слід обмежувати аналізом окремих фактів або їхніх певних груп, воно повинно проводитися в рамках загальної теорії, коли вся специфіка мовних одиниць виявляється саме у взаємодії.

Щоб назвати дві мовні одиниці варіантами, вони повинні володіти деяким набором ознак: загальним лексичним значенням, єдиним граматичним значенням і тотожністю морфологічної структури, а наявність різного значення або різних словотворчих суфіксів будемо розглядати як ознаки окремих слів, а не їх варіантів.

1.4. Класифікація варіантів

1.4.1. Типологія варіативності як лінгвістична проблема

У сучасному мовознавстві чималий пласт лексем зазнає впливу варіювання. У цьому значенні варіюються всі елементи його зовнішньої оболонки: окремі фонеми, морфеми, акцентні та граматичні особливості. Варіюванню підпадають різні значущі частини слова (корінь, префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс, флексія). Таким чином постає питання про класифікацію варіантів, яке у мовознавстві є досить суперечливе.

У зв'язку з тим, що саме поняття варіантності трактується неоднозначно, в літературі немає ще загальноприйнятої класифікації варіантів. У спробах систематизації мовних варіантів враховується різний

набір ознак відповідно до вихідних позицій в розумінні даного мовного явища.

Існуючі розбіжності в поглядах пояснюються насамперед різним уявленням про діапазон варіювання: він може неймовірно розширюватися і втрачати певні обриси, а може бути чітко обмежений тотожністю слова.

На думку Е. Головіної, типологія мовної варіантності являє собою єдину багатоаспектну класифікацію варіантів, а основними ознаками для її побудови мають бути: 1) рівень мовних одиниць, 2) співвідношення плану змісту та плану вираження, 3) ступінь свободи його варіювання та його межа, 4) повнота / неповнота варіювання, 5) узуальність / okazіональність варіантів, 6) функціональна й територіальна зумовленість варіантів [19, с. 59]

Розглянемо різні погляди науковців на проблему типології варіативності. Ю. Дорофєєв у своєму дисертаційному дослідженні подає досить ґрунтовну типологію варіантів. Науковець виділяє 4 типи варіантів, які в своє чергу мають різновиди:

- територіальні варіанти (локальні варіанти, говори);
- соціальні варіанти (відкриті та закриті варіанти);
- літературні варіанти (функціонально-стилістичні та жанрово-стилістичні варіанти)
- регіональні варіанти

В основу поділу автор поклав 3 фактори: просторовий, соціальний, просторово-соціальний [31, с. 24].

Досліджуючи процеси варіативності в мові, французький лінгвіст Ф. Гаде, виділила такі її типи:

- 1) регіональна варіативність (variation regionale)
- 2) соціальна варіативність (variation sociale)
- 3) стилістична або ситуативна (variation stylistique ou situationnelle)
- 4) варіативність часова або діакронічна (variation temporelle ou diacronique)

5) статтєві відмінності (variation sexuelle)

a) вікові відмінності (variation de l'age)

б) інгерентна варіативність (variation inherente) [62, с. 103].

Об'єктом нашого дослідження є територіальні варіанти, а саме формальна варіативність, тому розглянемо класифікацію територіальних варіантів. З. Богословська, досліджуючи формальну варіативність виділяє акцентні (суперсегментні) варіанти та морфемні (сегментні), які в свою чергу поділяються на кореневі або фонематичні, афіксальні (лексико-морфологічні, словотвірні) варіанти. Також авторка вказує, що варіанти можуть бути повними і неповними. Повні варіанти розрізняються лише формальними показниками (вимовою, наголосом), неповні розрізняються ще і функціонально (загальноживані і професійні, діалектні та літературні) [8, с.18].

О. Смирницький розробив типологію варіантів відповідно до рівнів мовної структури: а) фонеморфологічні, б) лексико-семантичні, з виділенням серед останніх граматичних та словотворчих, охопив не лише літературну мову, а й діалекти [75, с. 23].

О. Тараненко класифікує варіанти за належністю одиниці до того або іншого мовного рівня: варіанти фонем (напр., приголосні д, т, з, с, ц, л, н можуть мати м'яку, напівм'яку і тверду вимови: [н'іс] – [н'іс] – [ніс]); варіанти морфем (напр., префікс під-, піді- і підо-), варіанти слова, варіанти словосполучення і речення; варіанти фразеологізму [83, с. 62].

Таким чином за класифікацією О. Тараненка існують такі варіанти слова: а) акцентуаційні – за місцем наголосу; б) фонетичні – з різним звуковим складом (не пов'язані з чергуваннями звуків, крім орфоепічних, і парадигматичних змінами слова); в) орфоепічні, що виділяються в межах двох поперед, типів залежно від норм вимови (без відображення на письмі): *соня[чн]ий* і *соня[ин]ий*, *Гете* і *Гете*; г) орфографічні (без відображення у вимові): *Таллінн* і донедавна *Таллін*, *Парнас* і *парнас*; г) морфологічні, відмінні наявністю різних формотворчих афіксів та парадигмою

відмінювання (дієвідмінювання), варіантністю граматичних категорій при змінній або незмінній формі слова, особливо на рівні роду, іноді числа: *сліпуче і сліпучо* (присл.), *ім'я* — род. в. *імені* й *ім'я*, *штани* — ор. в. *штаньми*, *штанами* і *штанями*, *гонт* (ч. р.) і *гонта* (ж. р.); д) словотвірні, що розрізняються видозмінами морфем і взагалі частин слова при словотворенні, зокрема наявністю/відсутністю сполучного голосного: *трьохмільйонний* і *тримільйонний*; порядком компонентів: *тишком-нишком* і *нишком-тишком*; є) комбіновані, що одночасно розрізняються більш як однією з названих ознак: *життєвий* і *життєвий*; ж) синтаксичні варіанти; з) фразеологічні варіанти; и) лексико-семантична варіативність – розуміється результат варіювання значення слова без порушення його тотожності, тобто одне із значень полісемічного слова [83, с. 63].

Формальне варіювання слова було об'єктом дослідження П. Гриценка, відповідно його класифікація передбачає такі види варіативності слова:

1. Акцентуаційна варіативність.

2. Звукова варіативність:

а) зміни, що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова (субститутивні зміни окремого звука в тому самому звуковому оточенні та акцентуаційній парадигмі, метатеза.)

б) зміни, що поєднуються з подовженням чи скороченням слова (поява протетичних та епентичних звуків, афереза, синкопа, гаплогія).

3. Морфемне варіювання слова

4. Лексична субституція

В окремий ряд вчений ставить 1) лексичне варіювання слова та 2) семантичне варіювання слова [23].

Т. Норець досліджуючи фонетичну варіативність, зазначає, що при розгляді норми вимови доцільно розглядати два її аспекти – орфоепію, яка визначає нормативний фонемний склад слова, і орфофонію, що займається нормативною реалізацією фонем, тобто особливостями вимови різновидів фонем – алофонів. При цьому співіснування двох різних можливостей

вираження однієї й тієї мовної сутності становить мовну варіативність, на відміну від варіантності, як особливої ознаки мови, пов'язаної з різними сусідніми звуками чи місцем у слові й позицією стосовно наголосу. У зв'язку з цим можна говорити про орфофонічну варіативність і орфофонічну варіантність [63, с. 103].

«Взаємовідношення системи з орфоепічними і орфофонічними варіантами є різними. Так, орфоепічна варіантність, як правило, усвідомлюється носіями мови і підлягає кодифікації. Орфофонічна варіантність, що можлива лише у фонологічній системі, досить часто не помічається пересічними носіями мови, які не мають фахової фонетичної підготовки, а, отже не усвідомлюються ними» [9, с.142]. Варіантність окреслює характеристику сучасної орфоепічної норми, яка з'являється як сукупність мовних засобів, що варіюють залежно від соціального і стилістичного чинників [63, с. 104].

Незважаючи на значні напрацювання вчених та на ряд різноманітних класифікацій, наше дослідження буде відбуватися за відповідною класифікацією варіантів: формальна варіативність:

- 1) акцентуаційна варіативність
- 2) фонетична варіативність,
- 3) морфемна варіативність,

В окремий ряд ставимо лексичну варіативність, синтаксичну варіативність та фразеологічну варіативність.

1.4. 2. Особливості формальної варіативності

Формальне варіювання слова – абсолютна індуктивно-дедуктивна лінгвістична універсалія, що відноситься до класу простих і приватних структурно-формальних універсалій; варіантність слова в плані вираження - формально-семантична властивість слова, що має в більшій мірі категоріальний характер модифікуючого типу; формальні варіантні відносини репрезентують у мові різні види ієрархічних зв'язків, з одного боку

– інваріантно-варіантні, з іншого – парадигматичні (формально-сміслові зв'язки тотожності – подібності) та ін.) [8, с. 20].

У світлі сучасних досягнень лінгвістики важливим принципом дослідження формальних варіантів слова слід визнати принцип антропоцентризму, в трактуванні якого ми дотримуємося за Ю. Степановим: об'єднання різних одиниць в категорію варіантності слова відбувається на основі того, як вони групуються в мовній свідомості говорить і дослідник [8, с. 21].

Формальна варіантність мовних одиниць являє собою універсальїй насамперед як властивість а) всіх мов в усі історичні епохи, б) всіх форм існування тієї чи іншої мови, в) всіх рівнів і сторін мови. [8, с.17].

Формальне варіювання слова – явище, не тільки відображає минуле мови, а й маніфестує на синхронному рівні можливі зміни в мові. Знаходячи для себе живильний ґрунт у фонетиці і морфології, спираючись на словозмінну і словотвірний потенціал мови, взаємодіючи з семантикою, воно нерідко демонструє ретроспективні і перспективні етапи «життєвого циклу» слова, незавершеність або зіткнення мовних процесів, відображених в слові. Так, формальні варіанти слова пов'язані, з одного боку, з процесами, зумовленими тенденцією до мотивованості мовного знака, з іншого – з процесами, зумовленими тенденцією до немотивованості мовного знака [8, с. 18].

Формальне варіювання монологічних ми кваліфікуємо як формально-семантичне категорійне відношення ідентичних за значенням лексичних одиниць з видозмінами матеріальної бази, які виступають у тексті субститутами. Це мовні одиниці з одним (тотожним) предметно-понятійним макрокомпонентним значенням, що повинні збігатися в емотивно-експресивному, оцінному плані, однак можуть мати відмінності функціонально-стильового характеру.

Безперечно, процес варіювання форми – невід'ємна особливість будь-якої мови; об'єктивний і неминучий результат лінгвістичних змін.

Формальні варіанти включають і варіантні слова, і варіантоїди, що відповідають таким основним критеріям, як: рівнозначність; здатність до взаємозамінювання в мові; збереження матеріальної оболонки основи (кореня); наявність в парадигмі коливаючого слова вихідної форми тощо.

До ядра формальної модифікації належать власне варіанти слова – ті одиниці, які задовільняють вищезазначені критерії, а також критерій збереження тотожності морфем, що формують основу слова. Варіантоїди – це одиниці (кореневі модифікації), мотивовані різними словами, т. зв. регулярні утворення з різними в матеріальному оформленні префіксами, суфіксами, їх наявністю чи відсутністю тощо.

Ми поділяємо думку К. Горбачевича про те, що формальне варіювання слова є «однією з причин парадигматичної надлишковості сучасної літературної мови» [20, с. 203]. Адже, на переконання дослідника-лінгвіста, це – менш «болючий перехід від старої якості мови до нової» [20, с. 203], досить оптимальна можливість вибору між конкуруючими одиницями.

Формальні варіанти слова включають і власне варіанти слова, і варіантоїди, які відповідають таким основним критеріям, як 1) рівнозначність, 2) збереження матеріальної спільності кореня, 3) наявність в парадигмі варіючого слова вихідної форми, 4) Необумовленість видозміни живими фонетичними і морфологічними законами і тенденціями, 5) сильна / слабка здатність до взаємозаміни в мові. До ядра формальної модифікації відносяться власне варіанти слова – одиниці, що відповідають вище зазначеним критеріям, а також критерію збереження тотожності морфем, що становлять основу слова. Вони відрізняються один від одного морфами одного і того ж кореня / суфікса / префікса; фонематично близькими коренями / суфіксами / префіксами; інтерфіксом; і деякими іншими ознаками [20, с. 22].

Формальні варіанти лексеми – це одиниці з однаковим предметно-понятійним макрокомпонентом значення. Вони повинні збігатися в емотивно-експресивному, оціночному планах, але можуть мати

функціонально-стильові відмінності, які, однак, можуть вказувати про зрушення типу асиметрії слова [20, с. 22].

Формальне варіювання слова – яскравий показник сучасного діалекту. Охоплюючи різні класи і розряди слів, групи і шари лексики, воно становить, по-перше, відмінну рису великого масиву слів по відношенню до слів зі стабільною формою. По-друге, матеріальній видозміні піддаються різні ділянки і елементи форми слова. По-третє, формальне варіювання слова є неодмінним атрибутом діалектної мови, яка характеризується виразністю варіантних зв'язків лексичних одиниць в різних цілях, і його можна визнати, поряд з експресивністю і іншими ознаками, феноменом народної мовної культури.

1.4.3. Акцентуаційна варіативність

Акцентуаційні варіанти розрізняються власне наголосом, або наголосом і фонемним складом [2, с. 79]. Відомо, що акцентуаційні варіанти існують в рамках літературної мови, але частіше виявляються протиставлені опозицією «літературне / діалектне». П. Гриценко зауважує, що акцентуаційні відмінності лексики рельєфно постають при картографуванні і засвідчують значну рухливість наголосу не лише у різних формах слова, а й у зіставних формах того самого слова у різних говірках.

Реалізуючись у слові чи словоформі, наголос суттєво не впливає на диференціацію говірок на лексичному рівні, хоча в позаареальній ситуації, в говірці як системі він використовується як формо- і смислотворний, смислорозрізнявальний засіб. Рухливість наголосу спостерігається в лексиці різних граматичних класів, різної морфемної будови [23, с. 54].

Не відзначено випадків, коли зміна наголошування, акцентної парадигми спричинила б такі наступні відчутні формальні зміни, які викликали б подальші семантичні зрушення і в кінцевому результаті – лексичні зміни, субституцію. Якщо з наголошуванням пов'язуються звукові зміни, зміни ритмічної, інтонаційної структури мовлення, то все ж у

кінцевому результаті напрям динаміки фонетичної системи конкретної говірки, зміни звукового складу певної словоформи детерміновані, як правило, не стільки фактом зміни наголошування, скільки комплексом чинників, серед яких більш вагомими залишаються характер самого змінюваного звука, його звукове оточення [23, с. 55].

Таким чином, у формальному варіюванні слова, постанні ареального лексичного протиставлення участь наголосу виявляється мінімальною, швидше додатковою, аніж основною.

1.4.4. Фонетична варіативність

Вивчення фонетичної варіативності найбільш актуальне завдань, що стоїть перед лінгвістикою оскільки очевидно, що без прояснення закономірностей варіативності звукового боку мови неможливо розв'язання багатьох прикладних та методичних завдань.

Якщо в загальнолінгвістичному розумінні під варіативністю маються на увазі можливі з погляду функціонування системи видозміни мовної одиниці, зумовлені й передбачувані умовами, ситуацією і контекстом їхньої реалізації (Л.Щерба, В.Жирмунський, У.Лабов, Е.Хауген, П.Традгілл), то під фонетичною варіативністю варто розуміти видозміну, зумовлену позицією фонем у слові, впливом сусідніх звуків, наголосом тощо, а також індивідуальними особливостями вимови в конкретний момент [9, с.14]. Фонетичні (звукові) варіанти виявляються при різній вимові звуків і їх сполучень у словах і формах слів [28, с. 98].

Відомо, що зародки варіантології з'явилися у лоні фонетики. В українських лінгвістичних словниках знаходимо тлумачення варіанта, або «алофона» (чи «алофонемі» – термін Ю. Маслова) як звукової реалізації фонемі разом з головним її виявом (інваріантом) в мовленні, яка може видозмінюватися [16, с. 31– 32].

За О. Селівановою, варіантом фонемі є звук, який побутує в мовному потоці і змінюється у сигніфікативно слабкій позиції. Дослідниця наголошує,

що це поняття використовується представниками Московської фонологічної школи (МФШ) поряд із термінами «головний вид фонем», «гіперфонема», «варіація» згідно з морфематичним принципом встановлення фонем [72, с. 56]. Варто зазначити, що існують різні терміни на позначення реалізації фонем, які називають варіантами – у традиції Празької школи, варіантами (варіатами і варіаціями) – у глосематиці, варіантами і варіаціями – у традиції МФШ, «відтінками» і різновидами фонем – у Щербівській фонологічній школі (Ленінградська – ЛФШ), алофонами – у дескриптивістів, фонемоїдами – у теорії фонології С. Шаумяна. Відмінності у термінології спричинені різними поглядами фонологічних шкіл на реалізації фонем. Для одних звукове поле фонем є ширшим, а для інших – вузьким.

Наприклад, у традиції МФШ звукове поле включає поняття варіанта (як реалізація фонем, яка співпадає з реалізаціями інших – однією чи декількома) та варіації (як реалізація фонем, яка не співпадає з реалізацією інших) фонем, завдяки нейтралізації опозиційних даних фонем. Розрізнення варіантів та варіацій було висунуте Р. Аванесовим та В Сидоровим [74, с. 161–162].

Серед лінгвістів немає одностайної думки, щодо розмежування терміна «варіант фонем» та «варіація фонем». У лінгвістичному словнику знаходимо: «Різновид (відтінок) фонем, який виступає замість головного вияву фонем в сильній позиції або під впливом звукового оточення і не збігається з іншими фонемами чи виявами інших фонем певної мови, називається варіацією. Варіації є комбінаторними чи позиційними» [16, с. 33].

О. Селіванова вбачає відмінність варіанта і варіації фонем в тому, що варіацією фонем є звук в мовному потоці, який змінюється й розрізняється як фонема, проте не сприймається так само (наприклад, кількісна редукція голосних в українській мові). Тоді, як варіант не розрізняється як певна фонема через нейтралізацію диференційних ознак (наприклад, асиміляція й

оглушення в кінці слова приголосних) [72, с.56-57]. Очевидно в енциклопедії розрізнення зазначених термінів викладено за традицією МФШ.

З. Богословська зазначає, що звукові видозміни слова можуть з'являтися в мові в результаті прагнення до формальної диференціації лексико-семантичних варіантів слова або омонімів. [8, с. 19]

На фонемному рівні при варіюванні одиниць видозмінюються їх матеріальні, фізичні властивості, а незмінними залишаються їх функціональні властивості та ті протиставлення, в які вони входять в даній мовній системі. Якщо ж відбувається зміна функціональних властивостей і протиставлення тій чи іншій групі конкретних звуків, то в такому випадку виникає нова одиниця (нова фонема). [76, с. 39]

П. Гриценко зазначає, що не можна знайти жодної фонемі в інваріантному наддіалектному репертуарі фонем, яка не зазнавала б у лінгвальному просторі змін, заступлень звуковими виявами інших фонем. Змінам, заступленню піддаються як голосні так і приголосні. [23, с. 55–56]

Розглянемо звукову варіативність із соціолінгвістичного погляду. При вивченні звукової варіативності мови, необхідно звернути увагу на поняття «мовна ситуація». Мовна ситуація має великий вплив на реалізацію фонемного складу. У поняття мовної ситуації включаються наступні екстралінгвістичні фактори: 1) ціль і предмет висловлювання, 2) ступінь підготовленості того, хто говорить, 3) відносини між тим, хто говорить і тим, хто слухає, 4) соціальний статут того, хто говорить, 5) відношення того, хто говорить до змісту висловлення, 6) соціальні умови спілкування, 7) зовнішні умови спілкування 8) ознаки, пов'язані з предметною ситуацією мови: умови, в яких знаходиться той, що говорить, наявність, або відсутність предмета в момент мовлення, часова характеристика розмови, висока, або низька частотність ситуації, взаємо положення мовців, 9) ознаки, пов'язані з учасниками комунікативно акту: активна, або реактивна роль в процесі комунікації, кількість учасників комунікативного акту, соціальні і психологічні характеристики, ступінь знайомства, офіційні, або неофіційні

відносини, соціальна роль, обізнаність про предмет мови, настрої на оціночне відношення, підготовленість / непідготовленість мови.

Не менш важливим є урахування інтралінгвістичних причин при вивченні джерел варіювання на фонетичному рівні мови. Вони поділяються на внутрішньо структурні і між структурні. Відомо, що мова – це певний континуум, в якому неминучим є вплив одного звуку на інший в процесі фонації, що викликає таке явище як коартикуляція, тобто одночасна артикуляція елементів, які належать до різних звуків. Це призводить до взаємного перекриття кордонів сегментних одиниць. Взаємне пристосування одиниць має тісну взаємодію з іншими умовами фонації. Ступінь варіювання звуку залежить від його позиції у висловлюванні.

Експериментально доведено, що довжина голосних, які знаходяться в абсолютному кінці висловлювання збільшується, а звукові елементи, які знаходяться на початку ритмічної групи відрізняються більшим ступенем інтенсивності і меншому ступені підлягають кількісній редуції. Акустичні характеристики сегментних одиниць обумовлені також їх інгерентною довжиною і характером складу (відкритий чи закритий), кількістю звуків в складі. Між структурні модифікації пов'язані зі зміною чи стабільністю елементів, викликаних взаємодією цього ярусу мови з її іншими ярусами.

Досліджуючи модифікації, що відбуваються на фонетичному ярусі мови, варто звернути увагу на точку зору А. Реформацького щодо кількості рівней, які він виділяє, здійснюючи фонетичні дослідження. Автор вважає, що їх існує три :

1. Підфонемний рівень (фонетичний, варіативний), для якого будь-яка відеограма достатня як показник суто лінійного сегментування.

2. Фонемний (фонематичний) рівень, на якому визначення одиниць вже потребує не тільки експериментальних фізичних даних, а і парадигматичний аналіз за опозиціями.

3. Над фонемний (суперсегментний) рівень, тобто рівень. Який не пов'язаний з якостями самих фонем, а з різними накладками і суперфонемним сегментуванням мови.

Автор наголошує, що рівень 1 і 3 пов'язані між собою безпосередньо, а рівень 2 пов'язаний з ними опосередковано. Таким чином, основним є сегментний, фонемний рівень, а над фонемний і під фонемний рівні є віносними [69, с. 121].

Т. Норець виділяє два типи фонетичної варіативності: внутрішньоструктурну і зовнішню. Перша передбачає вплив власне фонетичних умов реалізації на сегментні характеристики мови. Безпосереднє фонетичне оточення і просодичні умови вимови зумовлюють алофонічні зміни фонем за їхньою реалізації в мовленні. В основу другого типу варіативності покладено співіснування паралельних способів вираження, що мають спільне лінгвістичне значення, але різняться відтінками чи сферою поширення [62, с. 102].

П. Гриценко зводить зміни звукового складу тих самих слів у різних говірках за зовнішніми характеристиками до двох основних різновидів:

1) зміни, що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова:
а) субститутивні зміни окремого звука в тому самому звуковому оточенні та акцентуаційній парадигмі; б) метатеза.

2) зміни, що поєднуються з подовженням чи скороченням слова: а) поява протетичних та епентичних звуків; б) афереза; в) синкопа, г) гаплогія.

Однак автор зазначає, що такий поділ є умовним, оскільки зміни переважній більшості полінаправлені, об'єднують кілька типів.

Із лексикоцентричного погляду актуальним є розрізнення фонетичних змін щодо їхньої позиції в слові: менш результативним є звукові заміни кінця слова у зв'язку з діянням «закону руйнування кінця слова». Значно відчутнішими для дальшої долі слова у говірках, його структурної

сталості/змінності є динаміка початку слова, його кореневої частини, яка є реальним носієм словотворчих смислових зв'язків [23, с. 57].

Крім звукових змін, що виявляються при словотворенні й словозміні і мають характер співіснуючих, закріплених за різними словоформами фонем, діалектній мові властивий і такий різновид фонемних змін, який може бути безпосередньо не зумовлений словозміною чи словотворенням, позицією у мовленевому потоці, виникати внаслідок повного заступлення у конкретній словоформі однієї фонемі іншою. Заміщення одного звука іншим у мовознавстві має термін «субституція» Наприклад: [e] – [и] *de¹руни* (3–4, 14) – *di¹руни* (3–5, 6, 12) ‘ оладки з тертої картоплі’ .

Основна відмінність субституції від власне чергувань при словозміні чи словотворенні полягає у тому, що в межах говірки як системи базова фонема і фонема-субститут можуть не входити в альтернативний ряд, не утворювати усталених чергувань. Чергування здебільшого охоплює значні за кількістю ряди лексем, словоформ, в той час як односторонні заступлення можуть мати поодинокий вияв у говірці [23, с. 58] Вихідні (базові) фонемі, які близькі між собою за акустичними й фізичними параметрами, часто значно відрізняються набором субститутів як кількісно, так і за їх основними диференційними ознаками [23, с. 59].

Г. Панькевич зазначав, що у своїх дослідженнях обмежував мету до зазначування типових явищ, як звукових, так і морфологічних, залишаючи на стороні явища менш типові. Таким чином можна виділити типові звукові зміни та нетипові. Але, як зазначає П. Гриценко, такий поділ ніяк не висвітлює проблеми закономірного чи незакономірного постання певних субституцій: чи такі заміни зумовлені визначальними, важливими характеристиками аналізованих звуків і глибинними мовними процесами, чи є несуттєвими, маргінальними [23, с. 76].

Про напрямок фонетичних змін з певністю можна стверджувати лише: у випадках дублетності форм в межах однієї говірки, при наявності близьких форм у різних говірках в межах умовно єдиного континуума – у випадках

частотного співвідношення вихідної й похідної форм як домінуючої високочастотної і поодинокі [23, с. 79].

Однією з причин фонетичних змін є невідповідність звукової структури слова типовим для даної мови чи окремої діалектної системи моделям звукосполучення; найчастіше така невідповідність спостерігається при запозиченнях [23, с. 80].

Як зазначає П. Гриценко, субституювання як процес має переважно факультативний характер для фонологічної системи говірки, оскільки ці заміни найчастіше охоплюють незначну кількість слів, мають однонаправлений характер. Субституція не тягне за собою автоматично змін значенєвої структури слова. Лише за умови, коли такі фонетичні заміни породжують формальну подібність до інших лексем, можуть виникнути нові факультативні, згодом і постійні смислові відношення, нові мотиваційні й формальні зв'язки [23, с. 80].

Окрім субституційних змін, серед звукової варіативності зустрічаємо явище метатези – заміна в слові менш зручних для вимови поєднань звуків зручнішими (як один з виявів комбінаторних змін звуків), а також внаслідок народної етимології. Наприклад: *проблема* – *проблема* ‘проблема’.

Й. Дзензелівський розрізняє такі різновиди метатези:

- суміжну (контактну) чи просту (коли переставляються сусідні звуки) метатезу;
- на віддалі або дистантну (переставлення не сусідніх звуків);
- ускладнену (коли одночасно переставляються суміжні і несуміжні звуки).

Дослідник зазначає, що метатеза трапляється переважно в маловідомих етимологічно непрозорих словах, особливо в іншомовних [28, с. 334].

Типовими змінами, що відчутно трансформують вихідну структуру слова, а відтак – можуть впливати на його подальшу долю у говірках, є поява

протетичних і епентичних приголосних звуків, приставних і вставних голосних у різних позиціях. Ці процеси не нові для української мови і не становлять її специфіки, а в більшості випадків є фреквенталіями, зародження і перебіг яких простежується в до- і праслов'янській мові, давньоруській і староукраїнській періоди [23, с. 83].

Типовим явищем діалектної мови, зокрема подільського говору, є протеза – неетимологічний приголосний, який приєднується до початкового голосного у слові. Наприклад: *o^lɔ̃'id* (1–4) – *zo^lɔ̃' id* (1–4) ‘ споживання їжі серед дня, між сніданням і вечерею’ . Протеза виникла як засіб усунення міжслівного збігу голосних. [29, с. 537]. Протетичні приголосні, поява яких здавна зумовлювалась діянням типових тенденцій фонетичної структури слова і стиків слів у мовленні, виявляються в значній кількості у різних фонетичних умовах, хоча в окремих говірках протези прив'язані до окремих слів [23, с. 83].

На діалектному рівні появу протетичних приголосних можна окреслити такими типовими умовами: [в] – перед початковим наголошеним і ненаголошеним [o], [y], [e], [a]: перед [i], [y], [и], [ы] з давнього [o] у нових закритих складах; [г] – перед наголошеним і ненаголошеним [o], [y], [i], [и], [a]; [й] – перед ненаголошеними і наголошеними [e], [i], [и], [a], [y]; [л] – перед [o], [y], [a], [i]. [Гриценко 84]. П. Гриценко зазначає, що для діалектної мови характерне також явище квазіпротези – поява приголосних на початку слова перед приголосними [23, с. 84].

Говори української мови у вживанні протези виявляють значні розходження: у східно- і середньополіських та в південно-східних говорах протези властиві лише окремим словам, а в більшості південно-західних це досить поширене явище. Й. Дзендзелівський [29, с. 537]. Типологічно однорідне явище з протезою – приставні голосні. Частіше всього з'являються приставні [i], [и] перед [p], [л] [23, с. 85].

Факт появи протетичних у лексем, нових для говірок свідчить про постійність даного процесу, що сягає праслов'янської епохи [23, с. 98].

Поява неетимологічних звуків всередині, рідше в кінці слова – явище широко поширене в українських говірках. [23, с. 85]. Й. Дзендзелівський термінологічно трактує це явище як епентезу – появу неетимологічного звука між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків (один з видів комбінаторних змін звуків) [27, с. 174]. Епентеза характерна для системи консонантизму та вокалізму. Найчастіше вставними приголосними постають [й],[н]. Епентичні голосні виникають при збігові приголосних.

Втрата етимологічних чи нових усталених звуків і звукосполучень – процес протилежний появі неетимологічних елементів структури слова; він охоплює різні за характером окремі звуки чи звукосполучення початку, середини чи кінця слова. П. Гриценко з появою гіатусу (збіг двох або кількох голосних в одному слові або на межі слів) пов'язує явище афери. [23, с. 221]. Афери – відпадіня початкового голосного для уникнення міжслівного збігу голосних, коли попереднє слово закінчується, а наступне починається голосним. Афери в українській мові зазнає в основному початковий [о]. До афери належить також опускання голосного звука чи групи звуків незалежно від кінця поперед, слова [26, с. 37].

Втрата звуків у середині слова (синкопа) – явище багатопланове, не завжди можна остаточно з'ясувати умови його перебігу з певністю прогнозувати його появу. Синкопа частіше спостерігається при швидкому мовленні і тоді, коли мовець не зважає на чіткість вимови слів [48, с 584]

Окрім синкопи виділяємо ряд різновидів втрат звуків: апокопа – опускання одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова, або спосіб словотворення неафіксального, що полягає в усіканні за абрєвіатурним зразком кінця твірної основи (слова) незалежно від морфем [47, с. 30]; дієреза – втрата звука чи складу у мовленнєвому потоці. В усній мові дієреза засвідчена ширше, ніж у писемній, часто зумовлюється швидким темпом мовлення інколи зміною наголосу, евфонією, деетимологізацією та ін.

Різновидом дієрези є гаплогія – спрощення морфемного або звук, складу слова внаслідок випадіння одного з двох сусідніх однакових чи подібних складів або окремих звуків під дією дисиміляції [47, с. 93].

Таке фонетичне явище як редуплікація становить перехідний етап від власне фонетичних змін до морфемних. О. Тараненко подає таку дефініцію терміна: редуплікація – повне або (частіше) часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їхнього звукового складу як спосіб творення нових слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій або як спосіб вираження граматичних значень із семантичним посиленням або експресивним увиразненням цих одиниць. Редуплікація як тип формальних змін зафіксована в українських говірках у поодиноких випадках. [82, с. 546]

Підсумовуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що явище фонетичної варіативності досить строкате. Фонетична варіативність може бути зумовлена як інтралінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками. Звукові зміни відбуваються безперервно, еволюціонують, «застигаючи» лише на якомусь хронологічному зрізі чи в окремих говірках, інколи закріплюючись за окремим словом чи граматичною формою.

1.4.5. Морфемна варіативність

Значно відчутнішими для носіїв говірок є відмінності морфемні (або як інші дослідники називають словотвірні), що стосуються вже не будь-яких звукосполучень у межах слова, а таких, а таких, що становлять певну цілісність у плані форми і змісту, у переважній більшості вичленовувану з усього фонетичного слова. Зміни морфемної структури слова відчутні ще й тому, що саме морфема виконує функцію введення слова у ряд слів, утворених за допомогою тієї ж морфемі, в той час як звукові зміни, охоплюючи навіть ряд лексем, далеко не завжди обтяжують їх новими зв'язками і смисловими конотаціями [23, с. 102].

I. Кузьма досліджуючи словотвірну варіантність виокремила напрямки розвитку вчення про словотворчі варіанти: 1) ототожнення терміна «словотвірні варіанти» з поняттям «словотвірні синоніми», а інколи й з терміном «фонетичні варіанти»; 2) уживання терміна «словотвірні варіанти» на позначення спільнокоренових дериватів, утворених різними морфами одного афікса, і трактування їх: а) як окремих слів, б) як форм того самого слова; 3) уживання терміна на позначення аломорфів або вільних варіантів словотворчого афікса; 4) визнання дворівневого статусу словотвірної варіантності (на рівні афіксів і дериватів) [51, с. 25].

Морфема як двобічна мовна одиниця варіюється у плані форми вираження. Морфи і є проявом цього варіювання. Морфема виступає як клас позиційно зумовлених аломорфів, зовнішня несхожість яких порівняно з іншими морфами зумовлена фонемним складом сусідніх морфів, отже, тільки їх позицією в слові [51, с. 25].

Крім позиційно зумовлених виявів морфем, є морфи, які здатні замінити один одного в складі того ж слова чи словоформи. На відміну від аломорфів, для яких визначальним є відношення додаткової дистрибуції, такі варіанти морфем перебувають у відношенні вільного варіювання [51, с. 25].

Морфема, маючи досить високий ступінь абстрактності значення, одночасно здатна співвіднести лексему з конкретними семантичними рядами. Відчуття відмінності говірок при морфемному варіюванні зростає пропорційно до чіткості семантичних характеристик слова, змінюваних у процесі морфемних ускладнень чи заміни однієї морфемі іншою [23, с. 102].

Типологія відмінностей говірок на морфемному, вужче – словотвірному рівні дозволила виділити такі їх різновиди: а) фонетико-словотвірний, що виник внаслідок фонетичних змін морфемі; б) різновид зумовлений неоднаковою продуктивністю словотворчих моделей у різних говірках; в) різновид, викликаний протиставленням наявності / відсутності словотворчої структури в говірці [23, с. 102].

Зміна звукового оформлення морфем не часто зумовлює віднесення лексеми до іншого словотворчого ряду, і як наслідок появи нових асоціативних характеристик слова. Для дослідження морфемного варіювання актуальним є встановлення семантичної та конотативної ідентичності морфемно відмінних варіативних лексем у тій самій чи різних говірках. Саме фактор семантичної ідентичності входить до складу диференційних ознак словотворчих варіантів діалектного слова, які «збігаються за значенням і тотожні кореневою морфемою, але оформлені різними афіксальними морфемами із спільною функціональною значимістю. При семантичній спільності актуальним залишається наявність чи відсутність певних морфем у структурі слова [23, с. 103].

Обидві сторони мовного знака – звуковий комплекс і його значення – можуть змінюватися незалежно один від одного. С. Карцевський та В. Скалічка, досліджуючи функціонування мовних знаків, назвали такі зміни асиметричним дуалізмом – відсутність симетрії між елементами форми і компонентами значеннєвої структури мовного знака. Нерідко зміна афікса відбувається не в одній лексемі, а охоплює ряд похідних, змінюючи семантичні відтінки та мотивацію слова. Однак поєднання вихідної основи з різноманітними афіксами для передачі того ж значення – явище типове для говірок. Навіть у випадках з назвами широковідомих понять, що сягають праслов'янського чи давньоруського періодів розвитку мови, одноманітність морфемної структури лексеми в говірках є явищем рідкісним [23, с. 105].

У динаміці морфемної структури діалектної лексики нерідко вирішальну роль відіграють типові системні зв'язки лексем, їх опозиції, особливо у випадках перехрещення, взаємодії лексичних парадигм [23, с. 105].

В основі появи формальних відмінностей лексем різних говірок нерідко лежить синонімія словотворчих афіксів і словотворчих моделей. Говорячи про синонімію афіксів, відзначимо наявність синонімів, співвідносних з різними етапами розвитку мови – від праслов'янської до сучасного стану;

активність синонімічних заміни афіксів у новотворах повністю залежить від продуктивності самих афіксів. У цілому, синонімія афіксів охоплює різночасові утворення, які, зберігаючи семантичну спільність, можуть бути ідентичними або ж відрізнятися за конотацією. З іншого боку, динаміка конотативних елементів семантики, а також компонентів семантичної структури лексики у говірках викликає постійне оновлення формальної структури, трансформацію існуючих чи появу нових афіксів [23, с. 113].

До морфемних варіантів нерідко відносять спільнокореневі слова, тотожні значенням, але з різними словотвірними афіксами типу *вовчиця і вовчиха, щebet і щebetання*. Але подібні утворення – це не модифікації форми того самого слова, а результати паралельних словотвірних актів на базі однієї твірної основи, що порушують принцип тотожності слова. Більше підстав відносити їх до спільнокореневих синонімів.

Слід зауважити, що поєднання в одному слові кількох афіксів, які не несуть реальної семантики, швидко веде до злиття цих афіксів, їх десемантизації, стирання міжафіксних швів. Такі умови розвитку формальної структури лексики у говірках, коли для оформлення дериваційного значення є можливість вибору варіанта, – з одного боку, і необхідність постійного увиразнення значення деривата, – з другого, – зумовлюють постання протиставлення говірок, в основі яких лежить вибір з ряду однотипних явищ, протиставлення говірок, яке вже не пов'язується з формальними субституваннями, як при фонетичних відмінностях [23, с. 114].

Субституція на морфемному рівні як різновид формальних змін також властива українським говіркам. Сліди морфемного субститування зберігають ті деривати, які приймають типовий для даної говірки чи мікроареалу афікс, вирізняючись цим самим на тлі інших афіксів в семантично тотожних лексемах-опозитах у ширшому ареалі [23, с. 114].

Окремий різновид морфемних змін становить контамінація формально близьких утворень внаслідок асоціювання їх структур; як правило цей процес відбувається у тих самих чи контактних діалектних системах. При цьому

трансформації охоплюють не лише словотворчі афікси, а й твірні основи. З'язки контамінованих лексем з їх протоформами часто чітко простежуються через структуру похідної лексеми та через ареальний контекст [23, с. 115].

Зміни по лінії граматичної парадигми, передусім віднесення до певного роду, також зумовлюють дальші формальні перетворення, зміни, зачіпають парадигму відмінювання, а з нею – фонеморфологічну структуру лексеми. Зміна родової віднесеності внаслідок формальних трансформацій відбувається на тлі хитання у роді при сталій формальній структурі. У поодиноких випадках зміни граматико-категоріальної віднесеності можуть виходити за межі окремої частини мови, внаслідок чого подальша динаміка форми і змісту виявляється ще відчутнішою [23, с. 116].

Таким чином, синонімія афіксальних засобів, часта втрата зв'язку між вихідним значенням деривата і його структурою, оновлення морфемної структури деривата, контамінація формально близьких утворень, а також динаміка граматичних значень лексем і, відповідно, їх морфемної структури – все це зумовлює численні зміни зовнішньої генетично спільних і функціонально співвідносних лексем. Динаміка звукового складу слова у поєднанні із змінами морфеміки слова зумовлює значне варіювання формальної структури діалектної лексики, появу нових протиставних явищ, значну диференціацію в минулому цілісного гомогенного ареалу.

1. 4. 6. Лексична варіативність

Говорячи про межі фонетичного варіювання слова, О. Соколов, О. Блінова сходяться на тому що питання формальної варіативності невіддільне від значеннєвої структури слова, тих смислових, мотиваційних зв'язків, які можуть зазнавати змін під впливом динаміки форми слова [23, с. 119].

Особливо очевидною варіативність є на лексичному рівні, найбільш відкритому до нових запозичень, хоча вона достатньо часто виявляється й на інших мовних рівнях. Проблема варіювання двосторонніх одиниць,

звичайно, не може вирішуватися так само, як проблема варіювання односторонніх одиниць. Не можна не погодитися з О. Трубачовим, коли він заперечує проти перенесення з фонології на лексикологію і семантику дослідів структурування словникового складу і значень слів за образом і подобою фонології [89, с. 198]. Головною перешкодою для такого перенесення є відсутність значення у одиниць фонемного рівня і наявність його у одиниць всіх інших рівнів. Тим часом, як відзначає О. Трубачов, «Сучасна теорія і практика структурного мовознавства виходить з принципу ізоморфізму рівнів мови» [89, с. 199]. Відповідно з цим у ряді робіт по семантиці використовуються поняття, скопійовані з використовуваних в фонології, і, зокрема, поняття «семантичного інваріанта», що викликає обґрунтовані сумніви О. Трубачова. Ми поділяємо цей сумнів, адже кожне лексичне значення інваріантним за своєю природою.

Різні значення слів семасіологічно пов'язані. Але ці значення, взагалі, як і інші нові значення слів, відображають якісь нові класи реалій. Це означає, що при розвитку лексичних значень відбувається утворення інваріантів, а не варіантів старих значень. Виходячи з таких міркувань, очевидно, доцільно вважати, що нові лексичні значення не є варіантами вихідного і не перебувають з ним у відношенні варіювання. Вони як би акумулюються в слові і нашаровуються один на одного. Поки нові значення ясно усвідомлюються як семасіологічно пов'язані, мова йде про значення одного і того ж слова, про багатозначність. При втраті зв'язку між значеннями, мабуть, треба говорити про омонімію. Омонімія, з цієї точки зору, є межею семантичного розвитку багатозначного слова

Розуміння варіантів в рамках тотожності слова дає можливість розмежувати варіантність від інших лексико-семантичних явищ, в тому числі і від синонімії. Синоніми відрізняються або відтінками значень, або стилістичним забарвленням. Для варіанту же наявність особливого словотворчого елемента протипоказана, це ознака окремого слова. Синоніми можуть бути і однокореневими, але від варіантів слів їх відрізняє наявність

особливого, від-ділового словотворчого елемента: префікса, суфікса, префікса та суфікса постфікса. У будь-якому випадку синоніми – це окремі, самостійні слова, близькі або збігаються за значенням, при цьому аж ніяк не претендують на матеріальну тотожність [23, с. 122].

Не можна визнати варіантами і пароніми - однокореневі слова, що мають схожість у звучанні, але різняться своїми значеннями і частково морфологічної структурою [2, с. 31-32].

Варіативність лексики у межах діалектної мови зумовлюється не лише динамікою зовнішньої структури окремої лексеми в говірці як системі, субституваннями на основі формальної чи семантичної спільності близькості лексем, а й потенційними можливостями мови у ділянці номінації як універсальної ознаки людської мови. При всій своїй зовнішній неподібності ареальні опозити, маючи мінімум один інтегральний семантичний компонент, як правило, мають ще кілька спільних ознак. Тому ряди опозитів, похідних від різних основ, на наддіалектному рівні часто можуть бути представлені у вигляді синонімічного ряду, як різні формальні засоби вираження спільного мотиву.

У кожному конкретному випадку аналізу ареальних опозитів не завжди вдається остаточно розмежувати опозити, що постали як реалізація вихідного спільного мотиву номінації, і субститути. Орієнтирами розмежування залишається ареальна характеристика і семантична структура [23, с. 136].

П. Гриценко зазначає, що лексема, яка входить у розгалужене дериваційне гніздо, обтяжена тісними регулярними словотворчими і семантичними зв'язками, меншою мірою зазнає формальних змін. Фіксовані в таких лексемах зміни, особливо на фонетичному рівні, часто мають характер варіювання, що нагадує регулярні морфонологічні зміни – чергування, а не однонаправлений субститутивний характер. З іншого боку та лексема, яка в дериваційному відношенні ізольована чи входить у нерозгалужене словотворче гніздо, потенційно більш динамічна у плані

зовнішньої структури, а відтак – може зазнавати подальших змін, включаючи субститутивні [23, с. 140].

Набагато складніше питання про варіювання лексичних і загальнограматичних значень і про можливість виведення в сфері цих значень інваріантів. Поширена думка, що у одного і того ж слова можуть бути різні лексико-семантичні варіанти. Межею лексико-семантичного варіювання виступає омонімія [4, с. 123]. О. Смирницький вважав, що різні значення матеріально однієї і тієї ж одиниці є варіантами [75, с. 24].

При тісному взаємозв'язку форми і змісту мовних одиниць в їх історичному розвитку не спостерігається однопланової кореляції: при типовій ситуації – зміни однієї із сторін мовного знака тягнуть за собою зміни іншої його сторони – спостерігається інша не менш типова ситуація, коли зміна однієї із сторін мовного знака не відбивається на змінах іншої сторони, іншими словами: динаміка змісту може відбуватися у межах сталої форми, як і зміни форми можуть протікати при сталій семантичній структурі.

В. Русанівський зазначає, що поштовхом семантичних змін є суперечності, які виникають у системі через невідповідність між значенням слова (сукупністю його сем) і значимістю (синтагматичними можливостями, а внаслідок цього через постійне напруження рівноваги її компонентів. Тому семантична структура діалектної лексики, варіативність значення у просторовій проекції досі залишаються найменш вивченими і найменш забезпеченими надійним матеріалом [70, с. 150].

На відміну від варіантності форм мовних одиниць, під лексико-семантичною варіативністю слова (за О. Смирницьким) розуміється результат варіювання значення слова без порушення його тотожності, тобто одне із значень полісемічного слова [83, с. 83].

Іншою площиною розходжень вихідних позицій у дослідженні семантичної варіативності лексики є розуміння суті варіативності як сукупності відмінних значень того самого слова, – з одного боку, і як

взаємозв'язку і похідності одного етапу семантичного розвитку від вихідного, – з іншого боку.

Два питання – структура і генезис (синхронний та діяхронний аспекти дослідження) – тісно пов'язані між собою при вивченні семантики діалектного слова. Сукупність значень лексеми дає вже сама карта, або ж номінативне поле лексеми чи ономасіологічна, семантична матриця, які відбивають зафіксовані в обмежених говірках значення. Таке упорядкування й репрезентація матеріалу є одночасно й формою його первісного аналізу [23, с. 153]

Так само і генезис семантичної структури лексеми, напрям семантичних змін у просторовій проекції не може ґрунтуватися лише на наддіалектній інваріантній моделі номінативного поля. Номінативне поле як вихідна база дозволяє вичленувати із усієї сукупності значень цілісності меншого порядку, семантичні субкомплекси на основі чітко окреслених і об'єктивно виділюваних семантичних параметрів – диференційних ознак, спільних компонентів значення. Ця ж вихідна база даних дає змогу окреслити у загальних рисах напрями семантичних змін, які лише в говірках як комунікативних системах конкретизуються [23, с. 153].

У межах говірки нерідко виникають ситуації, коли формально похідна лексема, зберігаючи з іншими гомогенними лексемами зв'язки одночасно вступає з гетерогенними елементами у нові зв'язки, насамперед мотиваційні; останні можуть виникати на ґрунті звукової подібності / спільності фрагментів структур слів, особливо їх корневих частин. Такі збіги виявляються суттєвими для подальшої долі лексем, коли позначувані ними реалії починають осмислюватися як пов'язані між собою. Останнє створює у свідомості носіїв говірок ілюзію близькості / гомогенності назв таких реалій. Таким чином складається ситуація, яка має назву народна етимологія. Народноетимологічне осмислення діалектної лексики впливає безпосередньо на дальшу диференціацію говірок на лексичному та словотворчому рівнях [23, с. 121]. Кінцевим результатом народноетимологічного осмислення

формально похідних утворень є усталення нових асоціативних зв'язків, які оцінюються як закономірні й вихідні, а не вторинні. Свідченням завершення цього процесу можуть служити передусім вербальні контексти та лексична субституція [23, с.122].

Таким чином, межею формального варіювання є витворення таких нових зв'язків зовнішньої структури і семантики діалектного слова, такого співвідношення форми і асоціативного комплексу, які можуть спричинити перехід від однієї лексико-семантичної парадигми, одного лексичного ряду, створити ґрунт для лексичного субституювання [23, с. 153].

Заступлення однієї лексеми іншою – не вичерпується формальними змінами та народноетимологічною переорієнтацією трансформи на інший лексико-семантичний ряд. Цей процес охоплює значний за обсягом репертуар вторинних номенів, які виникли за умов відсутності номінативної недостатності, коли відповідні реалії вже мали назву. Ця обставина є вирішальною при розрізненні субститутів і вторинних номенів. При номінативній недостатності лексема змінює своє номінативне поле, реалізуючи потреби номінації; при субституюванні зміна номінативного і семантичного полів лексеми проходить через етапи співіснування двох назв як дублетних для вираження одного поняття, поступове витіснення однієї лексеми іншою.

В основі виникнення багатьох субститутів лежать атракція лексичних парадигм, їх взаємопритягування і накладання, зумовлювана полісемією лексем, спільних для взаємодіючих парадигм. При цьому самі полісемічні лексеми для даних парадигм можуть бути вторинними, виникати на основі часткового чи повного збігу формальних структур гетерогенних лексем [23, с. 126]

Широко знане в мові лексичне субституювання, яке рельєфно окреслюється в діяхронії та ареальній проекції, ґрунтується на спонтанній взаємодії тематичних груп лексики, лексико-семантичних парадигм. В. Русанівський зауважує, що поява серед значень двох слів спільного

компонента веде до перехрещення семантичних структур обох слів і їх взаємозамін у точці семантичного накладання; наявність зони семантичної спільності створює передумови до її розширення – дальшої семантичної атракції [70].

Субституювання на ґрунті атракції може мати два основних типи. Для першого з них можливі такі передумови та етапи:

а) наявність вихідних рядів лексем які не мають спільних елементів; формальні передумови взаємодії відсутні;

б) в результаті формальних змін лексеми одного ряду з'являється близькість / спільність зовнішніх структур лексем обох рядів; цій близькості / спільності не суперечать асоціативні, конотативні комплекси зближуваних лексем; спільний елемент двох рядів може постати і нетрансформаційним шляхом (розширення лексичних рядів за рахунок запозичень, зміщень у межах тематичної групи лексики – по лінії гіпонімічних – родо-видових відношень та ін.); при цьому з'являються передумови дальшої взаємодії цих рядів;

в) змінюється зона перетину двох рядів, яка здатна розширюватися за рахунок нових елементів;

г) витворюються нові похідні ряди лексем із більше ніж одним спільним елементом

д) елементи одного ряду субститууються елементами іншого взаємодіючого ряду.

Другий тип має ту відмінність від першого, що вихідні ряди лексем здавна мають спільні елементи, і лише згодом, за певних обставин (як актуалізація компонентів семантичної структури спільної лексеми; зміцнення зв'язків віддалених ідеографічних сфер, з якими співвідносні ці ряди і под.) відбувається їх зближення і взаємодія [23, с. 127].

Субституювання, як і інші формальні зміни, не замикає а становить лише чергову ланку спонтанних перетворень лексем у говірках. Тому усталення на певному етапі розвитку зв'язків між двома лексичними рядами

нерідко змінюється розширенням кола цих рядів; відбувається нескінченна ланцюгова реакція змін, яка на наддіалектному рівні має строкатий вигляд перетину різних лексико-семантичних груп, парадигм. При цьому часова віддаленість лексичних заміन нерідко позначається на формальній цілісності субститутів, ступені збереження мотиваційних і семантичних зв'язків, актуальних у момент субститування [23, с.128].

Як зазначає П. Гриценко важливою ознакою субститутів, що дозволяє їх виділити з-поміж інших картографічних лексем, є їх ареальна характеристика: як правило, субститути становлять поодинокі вкраплення або творять мікроареали на тлі поширення лексем, що субститууються; лише зрідка субститут може займати відносно великий ареал [23, с. 133].

Таким чином лексична субституція, поєднуючись з іншими різновидами формальних змін лексем також зумовлює динаміку складу ареальних опозитів, їх просторових характеристик, розшарування діалектної мови в географічній проекції. Субституванням нерідко завершується процес трансформацій зовнішньої структури слова, однак не замикається ланцюжок змін репертуару лексичних опозитів у говірках, оскільки за першим етапом заступлень часто йдуть наступні заміни [23, с.135].

Отже, питання лексичної варіативності трактується мовознавцями досить неоднозначно, адже кожне лексичне значення за своєю суттю є інваріантним. Погляди науковців з цього приводу поділяються на три різні групи: 1) ті хто вважають значення слова інваріантним за своєю природою, і вважають, що лексичних варіантів не існує; 2) ті, хто виділяє лексичну варіативність 3) ті, хто не розріняє лексичних варіантів та синонімів. Можемо стверджувати, що між лексичними варіантами і синонімами тонка межа: синоніми відрізняються різними відтінами значень та стилістичним забарвленням. Також науковці доводять, що меншою мірою зазнає змін лексема обтяжена регулярними словотворчими і семантичними зв'язками. Власне семантичні зміни лексеми можуть протікати як паралельно з формальними, так і одноосібно. Лексико-семантична варіативність –

сукупність відмінних значень того самого слова. Межа формальної варіативності, як визначають науковці, – створення нових зв'язків зовнішньої структури і семантики діалектного слова, і, власне, цією межею постає лексичне субституція. Яка проходить етапи зміни номінативного і семантичного полів, етап співіснування двох назв як дублетних для вираження одного поняття та етап витіснення однієї лексеми іншою.

Висновки до 1 розділу

Дослідження варіативності мовних одиниць дало нам змогу зрозуміти, що варіативність, за своєю сутністю складне та багатопланове явище, яке властиве будь-якому мовному рівню.

Проблема варіювання є об'єктом уваги багатьох лінгвістів, уперше постала у фонології і знайшла теоретичне висвітлення у праці М. Трубецького «Основи фонології» [М. Трубецкой]. На сучасному етапі розвитку мовознавства дослідження варіативності здійснюється і вітчизняними і зарубіжними вченими, про що свідчить ряд праць, присвячених цій темі. Зокрема активно розвиваються студії варіативності на матеріалі української діалектної мови (П. Гриценко, А. Залеський, Г. Мартинова Л. Поліщук, Л. Тищенко, та ін.).

Незважаючи на значні напрацювання мовознавців, єдиного погляду на природу варіантності немає, до того ж розгляд проблеми мовного варіювання ускладнюється термінологічної неоднозначністю. Під терміном *варіантність* ми розуміємо – різноманітність, різнотипність мови, що визначаються різними умовами її вживання, а також відмінностями в соціальній і територіальній приналежності осіб, що говорять. Відповідно *варіативність* – результат процесу розвитку мови. Варіативність можна розглядати як одну із причин виникнення варіантності.

Відповідно *варіант* мовної одиниці – видозміна, паралельна форми існування мовної одиниці, що модифікує різні аспекти її вираження, але не порушує принципу її тотожності.

Очевидним є те, що продуктивним є вивчення варіантів на діалектній основі. Адже діалектна мова має низку архаїчних форм, і саме діалектна мова найбільш динамічною. Тому діалектний емпіричний матеріал, з легкістю дозволяє знайти шляхи та причини створення варіантів.

У зв'язку з тим, що саме поняття варіантності трактується неоднозначно, у літературі немає ще загальноприйнятої класифікації варіантів. У спробах систематизації мовних варіантів враховується різний набір ознак відповідно до вихідних позицій в розумінні даного мовного явища. Проблемою класифікації варіантів займалися: З. Богословська, Є. Головіна, П. Гриценко, О. Смирницький, О. Тараненко, Т. Тищенко, та ін. Незважаючи на суперечливість поглядів, ми опираємось на класифікацію П. Гриценка.

Незважаючи на значні напрацювання вчених та на ряд різноманітних класифікацій, ми виділяємо формальну та лексичну варіативність.

Формальне варіювання монологічних ми кваліфікуємо як формально-семантичне категорійне відношення ідентичних за значенням лексичних одиниць з видозмінами матеріальної бази, які виступають у тексті субститутами.

Серед формальних варіантів виділяємо такі різновиди

- 1) акцентуаційні варіанти,
- 2) фонетичні варіанти,
- 3) морфемна варіативність.

Відповідно лексичні варіанти – різнокореневі слова, як і мають тотожне значення, найменша семантична відмінність призводить до віднесення лексем до синонімічного ряду. Можемо стверджувати, що між лексичними варіантами і синонімами тонка межа: синоніми відрізняються різними відтінами значень та стилістичним забарвленням.

РОЗДІЛ 2

ВАРІАТИВНІСТЬ ЛЕКСИКИ У ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

2.1. Акцентуаційна варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей

Акцентуаційні варіанти розрізняються наголосом, або наголосом і фонемним складом. У формальному варіюванні слова, постанні ареального лексичного протиставлення участь наголосу виявляється мінімальною, швидше додатковою, аніж основною. І хоч акцентуаційні варіанти є найменш поширеними серед варіативності досліджуваних говірок, однак рухливість наголосу спостерігається в лексиці різних граматичних класів, різної морфемної будови.

Серед зафіксованих номінативних одиниць тематичної групи лексики назви страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей вдалось виокремити такі акцентуаційні варіанти:

*коп*¹*чена* *риба*¹ (1) – ¹*копчена* *риба* ‘копчена риба’;

¹*варена бара*¹*бола*’ – *ва*¹*рена бара*¹*бола*’ (всі н. п)

¹*тушена ка*¹*пуста* (3–4, 6, 13) – *ту*¹*шена ка*¹*пуста* (3–4, 6, 13)

‘тушкована капуста’;

*к*¹*ришка* (3–9, 11–13, 15) – *кри*¹*шка* (14), ‘крихта’;

*пл*¹*’ о*¹*ва* (11) – ¹*пл*¹*’ ова* (9, 12) ‘назви для плівки (на м'ясі і т.п.)’;

*д*¹*рагл*¹*’ і* (4) – *дра*¹*гл*¹*’ і* (4) ‘холодець’;

*т*¹*ворог* (3, 5, 11) – *тво*¹*рох* (15). ‘тверда маса, що утворилася при зціджуванні прокислого молока’;

*барабо*¹*л’аники* (2, 10, 13) – *бара*¹*болники* (14) ‘оладки з тертої картоплі, смажені на олії’.

Дослідження акцентуаційної варіативності дало змогу зрозуміти, що система наголосу у досліджуваній тематичній групі досить стала. Зафіксовано 16 варіантів, що становить 4% від загальної кількості зафіксованих варіантів.

2.2. Звукова варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей

Звукова варіативність діалектної мови різноманітна. Як зазначалось вище, звуковим змінам піддаються як голосні так і приголосні звуки. П. Гриценко у монографії «Ареальне варіювання лексики» виділяє за зовнішніми характеристиками два основні різновиди змін звукового складу слова (морфеми):

1. Зміни, що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова.
2. Зміни, що поєднуються з подовженням чи скороченням слова [23].

2.2.1. Зміни, що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова

Серед першого типу виділяємо різновид фонемних заміни, що виникають унаслідок заступлення однієї фонемі іншою (субституція). Це явище характерне як для системи вокалізму, так і консонантизму.

У системі голосних засвідчені такі вияви звукового заступлення:

[a] – [i]: ¹жаре^н'и ¹йаї ^ц'а (5, 10) – ¹жарен' і ^йаї ^ц' і (9, 11–12) ‘яєшня’, ^пл'і^ва (3–5, 6–8, 13, 15) – ^пл' о^ва (9, 12) ‘плівка на м'ясі’.

[e] – [и]: ^де^руни (3–4, 14) – ^ди^руни (3–5, 6, 12), ^ди^еру^ни (7–11,15) ‘оладки з тертої картоплі’ ; ^мо^рожино (4) – ^мо^рожено (4) ‘заморожена солодка їжа з вершків, соку, ягід і т. ін.’; ^пек^ти (1–4) – ^пик^ти (3–4) ‘готувати їжу, нагріваючи, прокалюючи на вогні або на жару’ ; ‘викликати відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого’ (1, 2); ^фарше^рована^риба (3) – ^фарши^рована ^риба (3–4) ‘фарширована риба’; ^начин':а (7,11)– ^начен' :а (12) ‘кухонний посуд’; ^ци^бер (6) – ^це^бер (5, 8, 13–15) ‘дерев'яна посудина з клепок з двома вушками, яку

використовують для приготування корму худоби'; *реше^lто* (5–7, 10) – *ре^uши^eл^lто* (3, 11) – *ри^eши^eл^lто* (4, 8–9, 13, 15), *риши^lто* (12) 'рідке сито'.

[e] – [o] – [y] – [a]: *л^lканте^uр* (5, 7, 9) – *л^lкантор* (15) – *л^lкантур* (10–11, 13) – *л^lкантар* (14) 'ручна вага з тягарцем на одному кінці маленького стрижня і з гачком на другому'. Очевидно, що причиною варіативності цієї лексеми є її походження, у етимологічному словнику знаходимо кантар 'безман, вага' запозичення з турецької мови, яке походить з арабської, яке через грецьке зводиться до латинського 'одиниця ваги у 100 футів' [33, с. 366]. Таким чином варіативність даної лексеми спричинена її іноземним походженням. На українському мовному ґрунті, пристосовуючись до фонетичної системи української мови, номінація набула строкатої варіативності.

[e] – [o]: *ве^uлоси^lпед* (4, 10, 13) – *волосⁱл^lпед* (14) 'велосипед'.

[e] – [a]: *сер^lдел^lки* (3) – *сар^lдел^lки* (4) 'товста коротка сосиска', *туше^uина ка^lпуста* (3–4, 11) – *тушана ка^lпуста* (3–4, 6, 13) 'тушкована капуста', *сушенⁱ ф^lрукти* (9) – *сушанⁱ ф^lрукти* (7, 10, 14) 'сушені фрукти', *л^lжаранⁱ л^lйаї ц^lа* (3–4, 6, 8) – *л^lжаре^uнⁱ л^lйаї ц^lа* (5, 10) 'яєшня'.

[и] – [a]: *л^lлити* (3–4) – *л^lати* (3–4) 'наливати з однієї посудини в іншу будь-яку страву'; *о^lпилка* (8) – *о^lпалка* (5, 9, 11–12, 15) 'мішок для годівлі коней'.

[и] – [e] – [і]: *коши^lл^lок* (6, 8–11, 15) – *коше^uл^lок* (13) – *кошⁱл^lок* (5, 7) 'гаманець'; *л^lісо^lпед* (8) – *л^lіса^lпет* (1–7, 9–12, 15) 'велосипед'.

[и] – [і]: *гру^lд^lінка* (3–4) – *гру^lдинка* (2) 'м'ясо свині, яке знаходиться у грудній частині тіла'; *по^lв^lідло* (4) – *по^lвидло* (3) 'зварені в цукровому сиропі ягоди або фрукти'; *к^lін^lа^lток* (3–9, 11–15) – *кип^lа^lток* (2–4) 'окріп, кип'яток'; *лиї* (7) – *л^lій* (3–6, 8–15) 'козячий жир'; *кор^lз^lіна* (4, 6–7, 9, 15) – *кор^lзина* (3, 5, 10, 13) 'велика посудина, сплетена з лози і соломи для зберігання зерна'; *по^lсудни^eц^lа* (5, 8–10, 15) – *по^lсуднⁱца* (7) 'назви для пристрою для складання ложок'; *л^lгузик* (10), *л^lгузи^eк* (5) – *л^lгузⁱк* (15) 'гудзик'; *л^lгудзик* (8–9, 11–13) – *л^lгудзⁱк* (3–4, 7, 15) 'гудзик'.

[и] – [о]: к¹р¹ишка (3–9, 11–13, 15) – ¹крошка (10) ‘крихта’; ¹лишка (5) – ¹лошка (5, 6, 8–9, 13,15) ‘дерев’яна ложка’;

[і] – [е]: ¹ж¹’і¹л’е (4) –же¹л’е (3–4) ‘драглиста їжа, виготовлена з желатину та фруктово-ягідних соків’, м’ін’і¹ралка (4–7) – м’ен’і¹ралка (8) ‘мінеральна вода’, м’ін’і¹ралка (4–7) – м’іне^uралка (5, 9–11, 13, 15) ‘мінеральна вода’.

[о] – [і]: ро¹с’ :ол (3) – ро¹с’ :іл (3) ‘ рідина у квашених продуктах’ ; с’ік (3–4) – сок (3) ‘сік’; оу¹с’ана ¹каша (3) – в’іус’ана ¹каша (4) ‘вісяна каша’, ок¹роп (15) – ок¹р’іп (4–5, 7, 9–11,13, 15) ‘окріп, кип’яток’; ¹мозок (5–10) –¹м’ізок (9) ‘кістковий жир’; зд’ор (14) – зд’ір (5, 10) ‘сало з кишок свині’; ¹наволочка (5, 7, 9) – навол’ічка (10) ‘наволочка на перину’.

[о] – [а]: ком¹пот (3) – кам¹пот (3) ‘солодкий напій, зварений на основі свіжих фруктів або ягід’.

[у] – [о]: бу¹же¹н’іна (4) – бо¹же¹н’іна (3–4) ‘запечене м’ясо’; кулу¹туха (1) – коло¹туха (1, 3) ‘розтертий сир з сметаною та молоком’ ; ку¹ліш (1–4) – ко¹л’ іш (1–4) ‘ куліш’ ; гу¹л’й (10) – го¹лії (3–5, 7, 14) ‘олія’; ку¹ц’ уба (5, 7–9), коц’у¹ба (6, 10–13, 15) ‘кочерга’.

[у] – [і]: кул’чики (6–9, 11–13, 15) – ¹к’іл’чики (14) ‘сережки’; п¹рост’ін’ (6) – п¹ростен’ (8) ‘наволочка на перину’.

Субституція в системі приголосних фонем засвідчена в таких групах звуків:

[б] – [п]:– ¹скибка хл¹іба (6, 12), с¹кипка (9,13) ‘великий шматок хліба’; ¹защч’ інка (12) – ¹защч’ібка (2, 11,14) ‘защіпка у дверях’.

[г] – [ґ] – [б]: ¹б’ігус (8) – ¹б’ігус (10,13, 15) – б’ібус (5).

[д] – [т]: с’і¹л’одка (3–4) – с’і¹л’отка (3–4) ‘невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді’; скovo¹ротка (6) – скovo¹родка (3, 7) ‘сковорода’; л’ісо¹пед (8) – л’іса¹пет (1–7, 9–12, 15) ‘велосипед’.

[дз] – [з]: ¹зеркало (4, 6–10, 15) – ¹дзеркало (3–6, 11, 13–15) ‘дзеркало’; ¹гудз’ік (6) – ¹гуз’ік (15) ‘гудзик’.

[дз] – [ц]: *па¹дз’орки* (8) – *па¹ц’орка* (5, 7, 9).

[р’] – [р]: *п’р’ажанка* (3–4, 8) – *п’ражанка* (3–4, 7, 12) ‘топлене незбиране молоко заквашене сметаною’ ; *ве¹чер’ а* (3–4) – *ве¹чера* (3–4) ‘ споживання їжі ввечері’ (усі н.п), ‘ їжа призначена для споживання ввечері’ ; *га¹р’аче* (3–4) – *га¹раче* (3–4) ‘який має гарячу температуру, сильно нагрітий’ ‘перша страва’ (3–4); *рад¹но* (2–3, 6–7, 10, 14) – *р’ад¹но* (3–4).

[п] – [ў]: *леп¹киї* (про хліб) (3) – *леў¹киї* (про хліб) (4) ‘недопечений хліб’ , ‘ хліб з неякісного борошна’ .

[т’] – [т]: *п’н’ ідмолот’* (3–4) – *п’н’ ідмолот* (4) ‘розчина, закваска для тіста’ .

[й] – [н’]: *м¹йасо* (4) – *м¹н’асо* (3) туша, частина туші забитих тварин, а також їжа, приготовлена з цих частин’ ; *со¹ломн’аник* (9, 11, 14) – *солом¹йанка* (12) ‘велика посудина, сплетена з лози і соломи для зберігання зерна’.

[л] – [й]: *ко¹роўл’аче* *моло¹ко* (5, 9) – *ко¹роўйаче* *моло¹ко* (6, 10, 15) ‘молоко’.

[л] – [н]: *кроў¹л’анка* (7, 11) – *кроў¹йанка* (3–6, 8–10, 12–15).

[т] – [т’]: *п’тул’ка* (4) – *п’т’ул’ка* (3–4), ‘дрібна морська засолена риба’ *п’н’ ідмолот’* (1, 2) – *п’н’ ідмолот* (1) ‘розчина, закваска для тіста’ .

[г] – [в]: *з¹гурди^елос’а* (3, 5, 7–8, 13–15) – *з¹вурдилос’ а* (9, 11) ‘молоко, яке скипілося’.

[г] – [г]: *мама¹лига* (3–14) – *мама¹лига* (3–4, 15) ‘ каша з кукурудзяного борошна’ ; *п’ід¹гарл’а* (6, 9) – *п’ід¹тарл’а* (15) ‘сало під горлом у свині’.

[г] – [х]: *т¹ворог* (3, 5, 11) – *тво¹рох* (15) ‘сир’; *у¹т’ух* (12,15) – *ут’ух* (1–11, 13–14) ‘праска’; *п’осаг* (7) – *п’осах* (12) ‘майно, яке одержує дівчина від батька після виходу заміж’.

[ж] – [ш]: *гиж^шки* (3, 9), *гиш¹ки* (7–8, 10–12, 15) ‘холодна драглиста страва’ ; *п’ід’іжа* (5–6, 9–10, 12, 14–15) – *п’ід’ішка* (13) ‘діжка, в якій

розчиняють і місять тісто на хліб' ¹лошка (5, 6, 8–9, 13,15) – ¹ложка (2–10,14) 'дерев'яна ложка'.

[з] – [ш]: роз¹чина (1, 3, 4), – рош¹чина (7, 13, 15), 'розчина, закваска для тіста' .

[к]– [г]: д¹жика (3–4) – д¹жига (4) 'гостра приправа, що має густу консистенцію, готується з томатів'; ш¹пiт (15) – ш¹п'iк (11) 'назви для кісткового жиру'.

[л] – [в]: ол'іу¹йе (3–4) – ов'іл'іе (4), 'салат, з овочів з майонезом, який традиційно готують на Новий рік'; го¹р'ілка (3–7, 13) – го¹р'іўка (9,11–12, 15) 'горілка'.

[т] – [ш], [п] – [х]: ¹кепчух (4) – ¹кетчуп (4) 'кечуп'.

[ф'] – [ф]: кон¹ф'ети (4–6, 8) – кон¹фети (11–12) 'цукерки'.

[ф] – [п]: картоф¹л'аники (11) – картоп¹л'аники (6, 15) 'оладки з тертої картоплі, смажені на олії'; ф¹л'аха (8) – п¹л'ашка (3–4, 7, 10, 15) 'пляшка'.

[ф] – [хв]: ¹хворма (3, 6) – ¹форма (3–5, 7–15) 'деко для випікання хліба'.

[ф] – [х]: ¹вахл'і (3) – ¹вафл'і (4) 'сухе печиво з клітчастим або фігурним відбитком на поверхні'; шуф¹л'ада (4, 7, 9, 11–12, 15) – шух¹л'ада (3, 5–6, 8, 10,13–14) 'назви для шухляди (в столі)'.

[х]– [к]: косто¹мака (11) – косто¹маха (3–6, 8–9, 15) 'велика кістка'

[ц] – [с]: мат¹рац (15) – мат¹рас (3–10,13–14) 'солом'яний матрац'.

2.2.2. Зміни, що поєднуються з подовженням чи скороченням слова

Зміни, які трансформують вихідну структуру слова це поява протетичних і епентичних приголосних звуків, приставних і вставних голосних, нерегулярна втрата приголосних і голосних у різних позиціях

Типовою зміною структури слова в досліджуваних говірках є явище протези, зокрема поява протетичного [г]: о¹б'ід (1–4) – го¹б'ід (1–4) 'споживання їжі серед дня, між сніданням і вечерею' (усі н.п.), 'їжа,

призначена для споживання вдень' (усі н.п.), ' поминальна трапеза' (1, 2); *ол'іу'їє* (3–4) – *гол'іу'їє* (4) 'салат, з овочів з майонезом, який традиційно готують на Новий рік'; *одбиу'н'і* (3–4) – *годбиу'н'і* (4) 'відбиті і прожарені шматочки м'яса' ; *ол'її* (3–4) – *гол'її* (3–5, 7, 14) – *зу'л'її* (10), ' олія' ; *глеу'киї* (про хліб) (3–4) – *леу'киї* (про хліб) (4) 'недопечений хліб' , ' хліб з неякісного борошна' ; *ок'р'ін* (4–5, 7, 9–11, 13, 15) – *зок'р'ін* (4, 13) 'окріп, кип'яток'; *ол'палка* (5, 9, 11–12, 15) – *зол'палка* (10) 'мішок для годівлі коней'; *зол'нуча* (2, 4, 6, 9, 13) – *ол'нуча* (11) 'онуча'.

Окрім того у поодиноких випадках спорадично з'являється протетичний [в]: *в'їс'ана* |каша (3) – *оу'с'ана* |каша (4) *оу'с'анка* (4) 'вісяна каша'.

Серед варіативних змін, що пов'язані з подовженням слова, у досліджуваних говірках фіксуємо і явище епентези *суш'н'а* (3–4, 8, 13, 15), – *суши'н'а* (4, 1, 6, 12) – *суше"н'а* (11) 'сушені фрукти' , *кисе'лиц'а* (2, 3) – *кис'лиц'а* (4) ' драглиста страва із свіжих вишень, слив, груш або яблук та борошна або крупи' ; *сере'дове* (7, 9) – *се"ред'кове* (11) 'підшкірне свиняче сало, шпик'.

Втрата етимологічних чи нових усталених звуків і звукосполучень – процес, протилежний появі неетимологічних елементів структури слова; він охоплює різні за характером окремі звуки чи звукосполучення початку середини чи кінця слова [23, с. 92]. У досліджуваних говірках фіксуємо явище афери – відпадиння початкового голосного: *ад'жика* (3–4) – *д'жика* (3–4); 'гостра приправа, що має густу консистенцію, готується з томатів'; *уз'вар* (3–4) – *з'вар* (1, 4) ' солодка рідка страва з сушених фруктів, ягід, зварених у воді' .

Утрата звуків у середині слова (синкопа) – явище багатопланове, тому не завжди можна остаточно з'ясувати умови його появи. У досліджуваних говірках зафіксовано такий випадок синкопи: *коўба'са* (3) – *коба'са* (3–4) 'продукт харчування, приготовлений з м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки'; *паро'ве моло'ко* (5) –

пар¹не моло¹ко (4, 6, 8–9, 11, 13) ‘щойно видоєне молоко’ ; *барабо¹л’аники* (2, 10, 13) – *бара¹бол’ники* (14) ‘смажені оладки з тертої картоплі, смажені на олії’; *наволочка* (5, 7, 9) – *наўл’ічка* (13) ‘наволочка на перину’. *газова во¹дана* (14) – *газова во¹да* (14) ‘мінеральна вода’.

Таким чином, звукова варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей досить строката, охоплює значений діапазон голосних та приголосних звуків. Найпоширенішими є зміни що відбуваються у межах сталої звукової довжини слова: звукова субституція у системі вокалізму – 109 номінативних одиниць, що становить 48% від загальної кількості фонетичних варіантів. Найбільш поширеною є субституція фонем [e] – [и]: 17 номінативних одиниць, які становлять 8% від загальної кількості голосних субститутів, [и]– [і] – 17 номінативних одиниць, які становлять 8% від загальної кількості голосних субститутів. Субституція в системі консонантизму становить 87 номінативних одиниць, що становить 38% від загальної кількості звукових варіантів.

Серед звукових змін, які пов’язані із подовженням чи скороченням слова найбільш поширеними є протетичні зміни (20 номінативних одиниць, 8% від усіх звукових варіантів), і це закономірно, адже протеза – одна з ознак Подільського говору. Типовими у досліджуваних говірках є протетичні [г] та [в]. Окрім протетичного [г] та [в], у досліджуваних говірках знаходимо ще одну типову особливість подільського говору – стрердіння [p’]. Помічено, що субституція відбувається за дзвінкістю – глухістю.

2. 3. Морфемна варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей.

Окрім фонетичних змін для діалектної мови характерні також і морфемні зміни.

Часто зміна афікса відбувається не в одній лексемі, а охоплює ряд похідних, змінюючи семантичні відтінки та мотивацію слова. Однак

поєднання вихідної основи з різноманітними афіксами для передачі того ж значення – явище типове для говірок. П. Гриценко зазначає, що у випадках з назвами широковідомих понять, що сягають праслов'янського чи давньоруського періодів розвитку мови, одноманітність морфемної структури лексеми в говірках є явищем рідкісним [23, с. 105].

Серед досліджуваної морфемних варіантів вдалось зафіксувати префіксальні, суфіксальні варіанти та варіанти утворені способом основоскладання.

2. 3. 1. Префіксальні варіанти

Серед виявлених префіксальних варіантів, виділено варіанти, які корелюють між собою у відношеннях префікс – нуль морфеми, та ті, які корелюють у відношеннях префікс – префікс. Розглянемо перший тип варіюювання:

с- : *скисле* (3–4, 11) – ¹*кисле* ‘кисле молоко’;

по-: *к¹ришка* (3–10, 13–15) – ¹*покришка* (9, 12) ‘покришка на горшок, каструлю’;

на- : – *мис¹ник* (6) – *на¹мисник* (9) ‘назви для пристрою для складання ложок’ ;

за-: *со¹лоне* – *за¹солене м'ясо* (1, 2). ‘м'ясо котре зберігали за допомогою процесу соління’.

Серед відношень префікс – префікс зафіксовано такі номени:

од- – **за-**: *одби¹ї* ‘н’ і – *заби¹ї* ‘н’ і (1), *би¹точки* ‘відбиті і прожарені шматочки м'яса’ (1, 2);

ви- – **зі-**: ¹*висходи¹ї* (1, 2) – *з'їшо¹ї* ‘завершення процесу сходження хліба’;

про- – **с-**: *про¹кисл:е* (4–6, 8–9, 13–15) – ¹*кисле* (3–4) ‘кисле молоко’;

по- – **под-**: *по¹ли¹ї* (1) – *под¹л'ї* (1, 2) ‘ підлива до страв з м'яса’ .

Відповідно префіксальні варіанти становлять 11% від загальної кількості морфемних варіантів.

2. 3. 2. Суфіксальні варіанти

Розглянемо морфемну варіативність на суфіксальному рівні. За аналогією до префіксальних варіантів суфіксальні також варіюються на рівні суфікс – нуль морфем, суфікс – суфікс. Розглянемо спочатку варіанти які різняться одним суфіксом:

-к-: *само¹гон* (3–4, 6) – *само¹гонка* (9–10) ‘міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції’; *ф¹л’аха* (8) – *ф¹л’ашка* (5, 7, 9, 11–12, 14), ‘пляшка’ – морфемні зміни поєднуються із фонетичними ([х] – [ш]); *шан’а* (14) – *шан’ка* (13) ‘мішок для годівлі коней’; *роз¹чина* (1, 3, 4), *рошчин* (9–10,13) – *рош¹чинка* (14) ‘закваска для тіста’; *с¹киба* (8) – *с¹кибка* (1–5) ‘великий шматок хліба’; *мн’а¹куш* (11,14) – *м’а¹кушка* (3–6, 8–10, 12–13, 15) ‘м’яка частина свіжого хліба’; *пер¹лова кру¹па* (14) – *пе¹р¹лоўка* (5–6, 8–11, 15), *пер¹лоўка* (3–4, 7,12–13) ‘перлова крупа’; *пл’і¹ва* (3–5, 6–8, 13, 15) – *пл’і¹ўка* (14–15) ‘плівка на м’ясі’; *лакоми* (6) – *лакомка* (11), ‘льодяники, цукерки’; *кел’і* (10) – *кел’ки* (10) ‘льодяники, цукерки’; *зат’ірка* (2) – *зат’і¹рушка* (4) ‘страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою’ ; *б¹ражка*– *б¹рага* мають таке значення: ‘ рідина для вигону горілки, у якій проходить процес бродіння’ (1); *пл’і’сн’аўка* (11) – *п¹л’іс’н’ава* (5, 6, 9, 12–15) ‘піна на закислій рідині чи розчині’; *ко¹ц’уб¹ка* (6) – *коц’у¹ба* (6, 10–13, 15) ‘кочерга’; *д’і¹ниц’а* (3–14) – *д’і¹ничка* (15) ‘дійниця’; *ц’і¹дило* (5, 10) – *ц’і¹дилко* (7–9, 11–12, 14–15) ‘цідилко’; *за¹тула* (4, 7–9, 13–15), *за¹туло* (1–5, 11) – *затулка* (10) ‘дошана або металева заслінка біля отвору печі’; *лава* (4, 7) – *лаўка* (3, 5–11, 13–15), ‘пристосування з дошки, щоб сісти’; *л’ал’ка* (6, 8, 11–15) – *л’ал’а* (5, 15) ‘лялька’; *соса* (5, 10) – *соска* (4, 6–9, 11–15), ‘соска’; *думка* (7) – *думочка* (7) ‘маленька подушка’; *по¹душка* (9) – *по¹душе¹чка* (6, 13) ‘маленька подушка’;

-ок-: ¹мозок (5–10) – мо¹зочок (13) ‘назви для кісткового жиру’; ба¹н’ак (3–6, 9–10, 13,15) – бан’а¹чок (14) ‘чавунний горщик з опуклими боками і звуженим дном’; ¹йас’ ік (7, 12) – ¹јас’ічок (6) ‘маленька подушка’; пи¹р’ іг (1, 2) – пир’ і¹жок (усі н.п.) ‘печений виріб із тіста з начинкою’;

-ин-: с¹кате^ерка (1–11, 13–15) – скатер¹тина (7, 10,12,) ‘скатерка’; св’ іжи¹на – св’ і¹жати^{на} ‘свіже свиняче м’ясо, сало’ (1, 2), ‘смажене, свіже м’ясо’ (1, 2), ‘частування з нагоди свіжого м’яса’ (1, 2);

-ак-: ¹кисле (7, 12–14) – кис¹л’ак (5, 8–15) ‘кисле молоко’;

-ал-: об¹ручка (7, 9) – обру¹чалка (15) ‘перстень’;

-анк-: каг¹ла (6–8, 13) – каг¹л’анка (9, 11, 14), ‘жмут ганчір’я для затискання димоходу’;

-иц-: по¹мийне (10) – по¹мийниц’ а (5–6, 7, 9) – ‘посудина для зливання помийв’;

-ак-: мас¹ли (13) – мас¹лак (7, 10) ‘велика кістка з м’ясом’;

-ик-: це¹бер (5, 8, 13–14), цеб¹ро (6) – ¹цебри^ек (9) ‘дерев’яна посудина з клепок з двома вушками, яку використовують для приготування корму худоби’;

-ч-: ¹наволока (9) – ¹наволочка (1–8, 12, 15) ‘наволочка на подушку’; т¹р’апка (9–10) – т¹р’апочка (5–6, 10) ‘ганчірка для миття посуду’;

-ічк-: ¹сито (4, 7, 9) – ¹сіт’ічко (7) ‘решето’;

Серед варіантів, які різняться кількома суфіксами виділяємо такі:

-ик- – **-к-:** со¹ломн’аник (9, 11, 14) – солом¹йанка (12), ‘велика посудина, сплетена з лози і соломи для зберігання зерна’;

-их- – **-анк-:** бура¹чиха (3–4) – бура¹чанка (7) ‘міцний алкогольний напій, виготовлений з буряка’;

-н- – **-ец-:** хо¹лодне (3–5, 7–9, 14–15) – холо¹дец’ (1, 3–4, 6, 13–15) ‘драглиста страва, яку одержують при охолодженні м’ясного або рибного відвару з подрібненими шматочками м’яса чи риби’;

-ин- – **-ач-:** ко¹зине моло¹ко (10) – ко¹з’аче моло’ко (6, 9, 15) ‘молоко кози’;

- к- – -н-: ¹сушка (5, 9) – суш¹н'а (3–4, 8, 13, 15) ‘сушен’і ф¹рукти’;
- ник- – -ок-: о¹шійник (11) – о¹шійок (3–4, 11–12) ‘сало під горлом (у свині)’;
- к- – -инк-: ш¹кура (7) – ¹шкурка (12, 14) – шку¹ринка (3, 10) – ‘верхня частина хлібини’;
- ен- – -иц-: сма¹жен'а (7, 13) – смаже¹ниц'а (11,15) ‘яєшня’;
- к- – -ичк- – -иц-: ма¹сл'анка (1–4, 12–13) – ¹масл'аничка (15), – ¹масл'аниц'а (8), ‘посудина для збирання масла’ ;
- иц- – -ичк-: мас¹ниц'а (7) – мас¹ничка (14) ‘посудина для збирання масла’
- ец- – -чик-: га¹ман (14) – гама¹нец' (6, 9, 15) – га¹манчик (11–12) ‘маленька, шкіряна сумочка для грошей’
- ак- – -ішн- – -ан-: нут¹р'ак (15) – ¹нутр'ішн'е (5) – нутра¹не ¹сало (2) ‘назви для сала з кишок свині’;
- очк- – -ин +к-: ¹хусточка (10) – хус¹тинка (3–7, 9) ‘носова хусточка’;
- ик- – -ич+ок-: носо¹вик (8, 10–11, 13) – носови¹чок (9, 13,15) ‘носова хусточка’;

Серед зафіксованих номінативних одиниць знаходимо декілька варіантів, утворених способом основоскладання *маслозби^{e1}валка* (10) – *масло¹бойка* (6, 9, 11, 15) ‘посудина для збирання масла’.

Отже, дослідження морфемної варіативності лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей дало змогу зрозуміти, що найбільше у системі досліджуваних говірок переважають суфіксальні варіанти, 121 номінативна одиниця, що становить 86 % від загальної кількості морфемних варіантів. Найпродуктивнішим суфіксом є суфікс -к-: 45 номінативних одиниць, 37% від загальної кількості суфіксальних варіантів. Лише 3% відсотки від загальної кількості морфемних варіантів становлять варіанти утворені способом основоскладання.

2.4. Граматична варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей.

Окрім акцентуаційних, фонетичних, морфемних варіантів у досліджуваних говірках зафіксовано низку граматичних варіантів. Граматична варіативність полягає у віднесенні до певного роду, числа.

Серед зафіксованих номінативних одиниць виділяємо низку варіантів у яких спостерігаємо хитання у роді:

само¹гон (3–4, 6) – *само¹гонка* (9–10) ‘міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції’;

роз¹чина (1, 3, 4), *рош¹чинка* (14) – *рошчин* (9–10,13) ‘закуска для тіста’;

о¹л’їй (3–4, 6, 9, 11, 13) – *о¹л’їйа* (3–4, 8,12, 15), ‘олія’;

фу¹за (11), – *фус* (3–10,13–15) ‘осад олії, гуща’;

м’а¹кушка (3–6, 8–10, 12–13, 15) – *мн’а¹куш* (11,14). ‘м’яка частина свіжого хліба’;

цї¹дилло (5, 10), *ц’ї¹дилко* (7–9, 11–12, 14–15) – *ц’ї¹дилок* (6, 9, 13) ‘цідилко’;

за¹тула (4, 7–9, 13–15), *затулка* (10) – *за¹туло* (1–5, 11) ‘дощана або металева заслінка біля отвору печі’;

со¹ломн’аник (9, 11, 14) – *солом’їанка* (12), ‘велика посудина, сплетена з лози і соломи для зберігання зерна’;

це¹бер (5, 8, 13–14), *цебри^ек* (9) – *цеб¹ро* (6) ‘дерев’яна посудина з клепок з двома вушками, яку використовують для приготування корму худоби’;

па¹ц’орка (5, 7, 9) – *па¹ц’орок* (12, 15) ‘намистина’;

хо¹лодне (3–5, 7–9, 14–15) – *холо¹дец’* (1, 3–4, 6, 13–15) ‘холодець’ – у цьому випадку морфемні зміни приводять до зміни родового значення.

Спорадично, у досліджуваних говірках зустрічаються варіанти, які різняться числовим значенням: *мас¹лак* (7, 10) – *мас¹ли* (13) ‘велика кістка з м’ясом’; *лакоми* (6) – *лакомка* (11) ‘ласощі’, та морфемні варіанти, які

утворились на рівні описова назва – однослівна: *ко¹реїс'ка¹ морква* (1, 2) – *ко¹реїка* (1) ‘морква, натерта із різними спеціями’;

Також зафіксовані варіанти, які є залишками форми двоїни: *йаї¹ц'і* (12) – *йаїц'а* (3–4, 6): *ото¹ ранком вс¹ тала / то віз¹ ми дв'і йаї¹ ц'і та зроби со¹б'і омлет / шоб го¹ лодна не бу¹ла //*.

Отже, серед зафіксованих номінативних одиниць 32 номена є граматичними варіантами, що становить 7% від загальної кількості зафіксованих формальних варіантів.

2. 5. Лексична варіативність лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей

Розглянемо явище лексичної варіантності в системі лексико-тематичної групи «Назви став та напоїв» у центральноподільських говірках. Лексику, котра позначає їжу та напої, меблі, посуд, кухонне начиння та інші хатні речі ми поділяємо на такі лексико-семантичні групи:

- 1) загальні назви їжі, процесів, пов'язаних з її приготуванням і споживанням;
- 2) назви страв із тіста;
- 3) назви молочних продуктів і страв, процесів їх переробки;
- 4) назви продуктів та страв тваринного походження;
- 5) назви страв рослинного походження, процесів їх приготування;
- 6) назви десертів та солодошів;
- 7) назви напоїв;
- 8) назви меблів;
- 9) назви посуду;
- 10) назви тканих речей для домашнього вжитку;
- 11) назви речей, які використовують у господарстві;
- 12) назви прикрас.

У загальних назвах їжі, процесів, пов'язаних з її приготуванням і споживанням зафіксовано такі лексичні варіанти:

¹ситний (3-4) – ^{ни}тат' іл' ний (5) ' ситний, який, маючи багато поживних речовин, добре насичує' ;

^{н'} іс¹ний (3-4) – ^{ско}ромний (3-4) ' пісний, такий, у якому відсутні м'ясні і молочні продукти' (1, 3);

^{не}добрий (3-4) – ^{неу}кусний (3-4) – ^{по}ганий (3-4) ' несмачний' ;

¹жарити (3-4) – ^смажити (3-6) ' смажити, готувати їжу з жиром на вогні, жару' ;

^{рихту}вати (3-4) – ^{го}товити (3-4) ' готувати їжу' ;

^{накла}дати (3) – ^{наси}пати (3-4) – ¹лити (1-3), ¹л' ати (1-4) означають ' наливати з однієї посудини в іншу будь-яку страву' ;

¹кушати (1) – ^пробувати (1-4) ' куштувати' ;

^{жу}вати (1-5) – ^{тоу}к¹ти (експресивне) (4) ' жувати, роздрібнювати, розминати їжу в роті' ;

^пл' амкати (3-4) – ^цмакати (2-4) ' плямкати під час жування' ;

^{коу}тати (1-2) – ^{гло}тати (3-4) ' ковтати' .

^{поми}нальний о¹б' ід (1-2) – ¹поминки(1-2) ' поминальна трапеза' ;

^{со}лодкий ст' іл (1-2) – ^слаткий ст' іл (1-2) ' третє подавання їжі на стіл, переважно десерти'(1-2).

У лексико-семантичній групі «Назви страв із тіста» засвідчено такі лексичні варіанти: лексема ^хл' іб (усі н.п) витісняє лексему ¹бохан (4) 'виріб з борошна певної форми' , тобто можна вважати, що завершується процес субституювання;

¹чорний ^хл' іб (усі н.п) – ¹житний ^хл' іб (3) ' хліб, виготовлений із житнього борошна' ;

¹б' ілий ^хл' іб (усі н.п) – ^{пал'} а¹ниц' а (усі н.п) ' хлібина з пшеничного борошна' .

^{буха}нец' ^хл' іба (1-2) – ^{бу}ханка ^хл' іба (1-2) – ^{хл'} і¹бина (1) 'одиниця хліба' .

^{хл'} іб до¹маши^{н'} й (1,2) ^{хл'} іб до¹маши^{н'} й св'й (1) 'випечений вдома хліб' ;

ка¹лач (3–5) – пл'і¹т'онка 'вид білого хліба продовгуватої форми, випечений із переплетеного тіста' (1).

галуш¹ки (усі н.п) – ш¹ч' інал' ц' і (застаріле) (4) 'страва з різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або на молоці'

мака¹рон (3–4) – лап¹ша (3–4) – т' істо (4) 'виробу з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок, страва, приготовлена з цього виробу'.

Номінацію т' істо в говірках можемо вважати повністю субституційованою номеном мака¹рон, запозиченим з італійської мови [4, с. 365].

о¹пара (3, 11,15) – зак¹васка (1, 2) – п' ідмолот' (1, 2), п' ідмолот (1) – роз¹чина (1, 3, 4), роз¹чин (5–6, 8), рош¹чина (7, 13, 15) рошчин (9–10,13) рош¹чинка (14) 'закваска для тіста';

ку¹сок (14–15), ку¹сок х¹л' іба (3–4) – с¹кибка (1–5), с¹киба (8), скибка хл¹іба (6, 12), с¹кипка (9,13) – б¹айда (9, 11) – ок¹рајец' (4, 10,11) 'великий шматок хліба';

вихватен' (7) – вишкре¹бок (9), – п' ід¹палок (5, 8–11,13), підпалок (3–4, жб, 14) – ба¹лабушок (15) 'невелика кругла хлібина з залишків тіста';

м'а¹кушка (3–6, 8–10, 12–13, 15), мн'а¹куш (11,14) – гор¹бушка (11,13), 'м'яка частина свіжого хліба';

гор¹бушка (3–4) – ц' і¹лушка (3–4) – шку¹ринка (3–4) 'перший відрізаний шматок хліба'

шкурка (12, 14), ш¹кура (7), шку¹ринка (3, 10) – ц' і¹лушка (5–9, 15), 'верхня частина хлібини'.

Варіанти лексико-семантичної групи «Назви молочних продуктів і страв, процесів їх переробки» представлені такими номенами:

с¹в' іже моло¹ко (7, 9–10) – моло¹ко з п' і¹нойу (3) – пар¹не моло¹ко (3), пар¹не (7, 12, 14 –15), паро¹ве моло¹ко (5), 'щойно видоєне молоко' ;

с¹в' іже моло¹ко (3-4) – со¹лодке моло¹ко (3-4) – моло¹ко (3-4, 7-8, 11-14) 'молоко, яке після доїння деякий час простояло, але не скисло' – назви функціонують як дублетні;

с¹ирна ба¹бка (4) – с¹ирна пасочка (4) – за¹печаний сир (3-4) 'запечений сир'

ра¹жанка (3) – вар¹ванка (3) 'топлене незбиране молоко заквашене сметаною' ;

мо¹лозиво (3-4) – ку¹л' астра (3) (зап. із східнонорманських мов) [35, с. 507] 'спечене густе молоко корови в перші дні після пологів' .

про¹киш:е (4-6, 8-9, 13-15) – прок¹вашане (7) – с¹кисле (3-4, 11), к¹исле (7, 12-14), к¹исле моло¹ко (3-4), к¹исл'ак (5, 8-10-13, 15) 'кисле молоко';

ски^еп'і'уше (4, 10) – з¹вурдилос' а (9, 11), з¹гурди^елос'а (3, 5, 7-8, 13-15),– пра¹жине (12) 'молоко, яке скипілося';

ве^урш¹ки (10) – сми^е тана (5-9, 11, 13-15) – с¹л' і'юки (7, 12) 'сметана';

с¹ир (3-15) – т¹ворог (3, 5, 11), тво¹рох (15) 'тверда маса, що утворилася при зціджуванні прокислого молока';

р¹'ажанка (3-4, 8), ра¹жанка (3-4, 7, 12) – зав¹даванка (15), ко^уло^у туха (9-10) – коло¹т' уха (5-6, 11-13) вар¹ванка 'топлене молоко, заквашене сметаною'.

Для процесу термічної обробки молока було зафіксовано три синонімічні одиниці п¹ражити (3-5) – кипйа¹тити (3-5) – томити (3).

Серед назв продуктів та страв тваринного походження зафіксовано такі лексичні варіанти:

же¹лудок – кенд' ух (3-4) (зап. з турецької мови) [3, с. 423] 'свинний шлунок' ;ж

до¹кторс'ка ко^уба¹са (4) – ва¹р'онка (3-4) 'варена ковбаса'.

дра¹гл' і (4) – студе^ун'(10) – хо¹лодне (3-5, 7-9, 14-15), холо¹дец' (1, 3-4, 6, 13-15) – гиж^уки (3, 9), гиш¹ки (7-8, 10-12, 15) 'холодна драглиста страва' ;

патрош¹ки (3) – нут¹роба (3) – л' ів' ер (3-4). ‘начинка для пирогів із легенів, вишкварків’;

боже¹н'іна (4), буже¹н'іна (1, 2) – ба¹лик (3-4) ‘запечене м'ясо’;

одбиу¹н' і, (4), би¹точки (1-4) ‘відбиті і прожарені шматочки м'яса’;

л'у¹л'аки (3) кру¹ченики (4) ‘смажена страва, переважно з овочів, туго обгорнених тонким шаром м'яса’;

кишко¹виї¹ жир (3-4) – нутр'ішин'е (5) – сере¹дове (7, 9), се¹ред¹кове (11) – киш¹кове (9) – з¹д'ір (5, 10) – без¹водне (11), кишко¹ве¹ сало (7-9, 13) – нут¹р'ак (15) ‘назви для сала з кишок свині’;

обо¹лона (3) – з¹д'ор (4) – середо¹ве (4, 8) – серед¹кове сало (12)–пасове (15) – нутра¹не¹ сало (2, 14) ‘підшкірне свиняче сало, шпик’

жир (усі н.п.) – с¹малец' (2-3) ‘перетоплений свинячий жир’

м'ізок (9), мозок (5-10), мо¹зочок (13) – ш¹п'ік (11), ш¹піт (15). ‘назви для кісткового жиру’

гогел' могел' (4) – ом¹л'ет (3-4) – йайішин' іца (3-4), ја¹јєшниц'а (8), ја¹јешн'а (5, 7, 9, 11, 13-15) – жаран'і јаїц'а (3-4, 6), жаре¹н'і йайц'а (5, 10), – йайц' і (12), смаже¹ниц'а (11, 15), сма¹жен'а (7, 10, 13-14) ‘яєшня’;

а¹шейок (3-4), о¹шиїник (11), о¹шиїок (3-4, 11-12) – ба¹ки (5) – н' ід¹горл' а (8) – н' ід¹гарл'а (6, 9), н' ід¹тарл'а (15), – сало (7, 10, 13) – шпонд'ер (14) ‘сало під горлом (у свині)’;

го¹к'іст (14), о¹к'істок (10), к'істка (9) – мас¹лак (7, 10), мас¹ли (13) – косто¹мака (11), косто¹маха (3-6, 8-9, 15) – по¹хребтина (12), ‘велика кістка з м'ясом’;

шума (3-4, 7), н¹л' іўка (8), ц' в' іл' (9), за¹брескло (10), пл'і'сн'аўка (11), с¹тарка (11), н¹л'іс'н'ава (5, 6, 9, 12-15) ‘піна на закислій рідині чи розчині’.

осе¹ледец' (1, 2) – с'і¹л'одка (1, 2), с'і¹л'отка (1, 2) ‘невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді’.

У лексико-семантичній групі «Назви страв рослинного походження, процесів їх приготування» фіксуємо такі лексичні варіанти:

гарбу|зова |каша (4) – *ба|нанова |каша* (4). ‘каша з додаванням гарбуза’ ;

|ман:а |каша (1, 2), *|кашка |машка* (2) ‘манна каша’ ,

бара|бол’ а ў кожуш|ках (4) – *бара|бол’ а ў мун|дірах* (4), ‘варена картопля, з якої не знято шкірки’ (3-4);

ди|рун (3-4) – *барабо|л’ аники* (2) ‘оладки з тертої картоплі’ ;

за|жарувати (2-4) – *запраў|л’ ати* (3-4) – *зас|мачувати* (3) ‘додавання засмажки до стави’ .

|б’ібус (5), *|б’ігус* (8), *|б’ігус* (10,13, 15) – *|смажина капуста* (9,12, 14) – *|тушана ка|пуста* (3-4, 6, 13), *туше|ина ка|пуста* (3-4, 11) ‘тушена капуста’;

фу|за (11), *|фус* (3-10,13-15), *гу|шча* (12) – ‘осад олії, гуща’;

|вили^евок (3-11,13-15) – *недо|ношене* (14) ‘яйце з м’якою оболонкою, без шкаралупи’;

|цукор (9, 11) – *|сахар* (3-8,10,12 –15) ‘цукор’

ди^еру|ни (7-11,15), *диру|ни* (3-5, 6, 12), *дору|ни* (3-4, 14) – *картоф|л’аники* (11), *картон|л’аники* (6, 15) – *барабо|л’аники* (2, 10, 13), *бара|болники* (14) ‘оладки з тертої картоплі, смажені на олії’

|обр’ік (7) – *м’іша|нина* (7) – *са|лат* (1-6, 8-15) ‘салат’;

Спостерігаємо варіювання описових номенів із однолітніми:

|б’елочка (1, 2) – *сир з часни|ком і майо|незом* (2) ‘тертий плавлений сир з майонезом та часником’.

|каша на моло|ц’і (1, 2) – *мо|лошина |каша* ‘рідка каша на молоці’ ;

Виділяємо ряд номінацій для позначення консервованих продуктів. Загальні їхні назви – *зак|рутка* (3- 4) *консер|вац’ія* (3- 4);

видові – *ог’ір|ки зак|рит’і жи|л’ізноїу к|ришкоїу* (3), *ог’ір|ки з |оцтом* (4), *консер|вован’і ог’ір|ки* (3) ‘консервовані огірки’;

пом'і¹дори зак¹рит'і жи¹л'ізноїу к¹ришкою (3), консер¹вован'і пом'і¹дори (3) 'консервовані помідори';

к¹вашен' і пом' і¹дори (2) – пом' і¹дори у¹ бочках 'квашені помідори' (2).

У лексико-семантичній групі «Назви десертів та солодоців» функціонують такі лексичні варіанти:

тош¹нотне (2) – нуд¹ке (3) 'занадто солодке';

кис¹лиц' а (4) – дереу¹йана коло¹туха (4) 'драглиста страва із свіжих вишень, слив, груш або яблук та борошна або крупи', обидва номени вже майже вийшли з ужитку, адже зникла реалія, яку вони позначають.

со¹лодке (1), с¹ладке (1, 2), со¹лод^mке (6) – ла¹коми (6) – ласошч' і (3, 9), ла¹комка (11) – лак'ітки (5, 8, 13, 15) – солодошч' і (7, 10, 12, 14) 'ласощі';

п'і¹ч'ен'йе (2) – печиво (1) 'кондитерські вироби з борошна';

кон¹фети (11–12), кан¹ф'ети (4, 15), кон¹ф'ети (4–6, 8) – кел'і (10), кел'ки (10) – цу¹керки (7, 9, 13–14) 'цукерки'

У лексико-семантичній групі «Назви напоїв» зафіксовані такі варіанти:

га¹зова во¹да (14) – во¹да з бул'баш¹ками (3–4) – м'ін'і¹ралка (4), м'ін'і¹ралка (4–7), м'ен'і¹ралка (8), м'іне^u ралка (5, 9–11, 13, 15), 'мінеральна вода';

га¹з бул'ка (3) – со¹лодка вода (3–4) 'солодка газована вода';

к'ін'а то¹к (3–9, 11–15), ок¹роп (15), ок¹р'ін (4–5, 7, 9–11, 13, 15); гок¹р'ін (4, 13). 'окріп, кип'яток';

само¹гон (3–4, 6), само¹гонка (9–10) – си^{e1}вуха (3–4, 7, 9–10) 'горілка власного виробництва';

го¹р'іўка (9, 11–12, 15); го¹р'ілка (3–7, 13), го^y р'ілка (8, 14) – водка (7) 'загальна назва міцного алкогольного напою– горілки';

бура¹чиха (3–4), бура¹чанка (7), го¹р'ілка сухо¹парка (3) 'горілка з буряків'.

Зафіксовано такі лексичні варіанти у лексико-семантичній групі «Назви посуду»:

че^uреⁿл^lки (9) – *л^lначин':а* (7,11), *л^lначен' :а* (12) – *по^lсуда* (1–6, 8–10, 13, 15), *по^yл^lсуда* (14) ‘кухонний посуд, загальна назва’;

л^lлантух (8) – *кор^lз'іна* (4, 6–7, 9, 15) – *фа^lнера* (15) – *солом^lйанка* (12), *со^lломн'аник* (9, 11, 14) – *кор^lзина* (3, 5, 10, 13) ‘велика посудина, сплетена з лози і соломки для зберігання зерна’

л^lд'іж^uка (3–5, 7–9) – *л^lнецки* (11) – *л^lд'іжа* (5–6, 9–10, 12, 14–15), *л^lд'ішка* (13) ‘діжка, в якій розчиняють і місять тісто на хліб’;

гла^lдушчик (8) – *ба^lн'ак* (3–6, 9–10, 13,15), *бан'а^lчок* (14) – *ка^lзан* (7, 11–12), ‘чавунний горщик з опуклими боками і звуженим дном’;

сково^lротка (6), *сково^lродка* (3, 7) – *па^lтел'н'а* (3–9, 11–12, 15), – *ча^lра* (3, 6, 10, 13–14) ‘сковорода’;

це^lбер (5, 8, 13–14), *це^uл^lбер* (15), *ци^lбер* (6), *цеб^lро* (6), *л^lцебри^eк* (9) – *л^lжолубⁿ* (11) – *в' і^lдро* (10,12) ‘дерев'яна посудина з клепок з двома вушками, яку використовують для приготування корму худоби’;

тар'іл^lки (3–4, 6) – *л^lмиски* (3–5, 7–15) ‘миски’;

по^lмійниц' а (5–6, 7, 9) – *по^lмійне* (10), *по^lмійне в'ід^lро* (3–4, 12–15) – *це^lбер* (11) ‘посудина для зливання помийв’;

л^lгорщик (11) – *л^lлечик* (3–10,14–15) – *гла^lдушчик* (9, 11–15) ‘глиняний посуд для молока’;

к^lружка (10), *л^lкрушка* (6, 14) – *к^lварта* (3–5, 8–9, 11, 13, 15), ‘жестяна, бляшана кварта’;

ф^lл' ашка (5, 7, 9, 11–12, 14), *ф^lл'аха* (8) – *п^lл'ашка* (3–4, 7, 10, 15) – *бу^lтилка* (6–7, 11, 13) ‘пляшка’;

л^lбуте^uл' (11) – *с^lложік* (4, 5, 9–13, 15) – *л^lбанка* (3–7, 11, 14) ‘скляна банка з широкою шийкою’;

л^lнакриўка (11) – *к^lришка* (3–10, 13–15), *л^lпокришка* (9, 12) ‘покришка на горшок, каструлю’;

на¹мисник (9), мис¹ник (6) – по¹судн'їца (7), – по¹судни^ец'а (5, 8–10,15), — п' ідс¹тавка дл' а ло¹жок (13) ‘пристрій для складання ложок’;
л¹шика – по¹лон:ик (11) – л¹ошка (5–6, 8–9, 13,15)– л¹ожка (2–10,14)
‘дерев'яна ложка’;

ко¹пистка (1–6, 9, 11, 13, 15) – малиш¹теўка (15) – по¹лоник (9, 12), –
ло¹патка (7–8, 10,14) ‘дерев'яна лопатка для розмішування страви’;

ка¹чалка (1–15) – л¹скалка (7) ‘качалка (для качання тіста і т.п.)’;

друш¹л'ак (7) – л¹сит'їчко (7) – л¹сито(4, 7, 9) – реше¹то (5–7, 10),
ре^иши^ел'то (3, 11), ри^еши^ел'то (4, 8–9, 13, 15), риши¹то (12) – р'ід¹ке л¹сито
(14) ‘рідке сито’;

Серед зафіксованих номінацій лексико-семантичної групи «Назви меблів» виділяємо ряд лексичних варіантів:

л¹ава (4, 7), л¹аўка (3, 5–11, 13–15) – ст'ї¹лец' (11–12, 15) – ос¹л'ін (7,
13) ‘пристосування з дошки, щоб сісти’;

л¹ашичик (7) – шуф¹л'ада (4, 7, 9, 11–12, 15), шух¹л'ада (3, 5–6, 8, 10,13–
14) ‘шухляда (в столі)’;

л¹ул'ка (5–10,13,15) – ко¹лиска (3–4, 8–9, 11–12, 14–15) ‘колиска
(дит.)’;

л¹езо (7) – б¹ритва (3, 5–6, 8–15) – ста¹нок (4, 6, 13) ‘бритва’;

ча¹си (2–13, 15) – го¹дин:ик (7–8, 14) ‘годинник’;

л¹устро (5, 11–12, 15) – л¹зеркало (4, 6–10, 15), л¹дзеркало (3–6, 11, 13–
15) ‘дзеркало’;

каг¹ла (6) – л¹затулка (10), за¹туло (1–5, 11), за¹тула (4, 7–9, 13–15),
‘дощана або металева заслінка біля отвору печі’

л¹ручка (2–11, 13–15), ка¹гла (12) ‘дерев'яна ручка’

л¹засув (8) – к¹л'амка (5, 9–13, 15) ‘ложечкоподібна пластинка в дверях,
яку натискають пальцем, щоб відчинити двері’;

за¹соў (6) – за¹мок (7, 10) – к¹л'амка (1–9, 13, 15) – л¹зашч'їпка (12),
л¹зашч'їбка (2, 11,14) ‘защїпка у дверях’;

У лексико-семантичній групі «Назви тканих речей для домашнього вжитку» засвідчено такі лексичні варіанти:

го¹палка (10), о¹палка (5, 9, 11–12, 15), о¹палок (6–7, 9), о¹пилка (8) –
¹манта (9) – ¹шан'а (14), ¹шан'ка (13) ‘мішок для годівлі коней’;

¹марл'а (4, 7) – ¹ворок (5–6, 8–11, 13, 15) – ¹торба (14) ‘мішок для відтискування сиру’;

та¹бачниця'а (11) – к'і¹сет (15) – ка¹литка (3–6, 8–10, 13–14), ‘калитка на тютюн’;

солом¹јаник (9) – ку¹лик (10) – ¹китиця'а (8, 11), кити^еця'а (5, 15) –
¹с'н'ін (12), сн'і¹пок (11, 13) – гоко¹л'іт (14) ‘перев'язаний посередині солом'яний кулик, яким обшивали край даху’;

каг¹ла (6–8, 13) – каг¹л'анка (9, 11, 14) – ко¹м'ін'ух (5, 10, 15) ‘жмут ганчір'я для затискання димоходу’;

¹наволока (9) – ¹наволочка (1–8, 12, 15) – ¹наўл'ічка (13), ‘наволочка на подушку’;

коше^ил'ок (13), кош'і¹л'ок (5, 7), коши¹л'ок (6, 8–11, 15) – гама¹нець' (6, 9, 15), га¹манчик (11–12), га¹ман (14) ‘гаманець’;

¹посаг (7) – ¹посах (12,) – п¹ридане (2–13, 15) – ¹віно (14) ‘майно, яке одержує дівчина від батька після виходу заміж’;

¹йаси^ек (5, 8, 10–11, 15), ¹йас'ік (7, 12), ¹јас'ічок (6) – ¹думка (7),
¹думочка (7) – по^у¹душка (9), по¹душе^ичка (6, 13), ‘маленька подушка’;

мат¹рас (7), пе^и¹рина (4–6, 8–15) ‘перина’;

т' у¹ф' ак (11) – мат¹рац (15), мат¹рас (3–10, 13–14) ‘солом'яний матрац’;

хус¹тинка (3–7, 9), ¹хусточка (10) – пла¹ток (3–4, 6–7, 12, 14) –
носо¹вик (8, 10–11, 13), носови¹чок (9, 13, 15), носо¹вий пла¹ток (15) ‘носова хусточка’;

поло¹т' енце (3, 6, 10) – руш¹ник (4, 5–15) ‘рушник’;

п|рост'ін' (6), *п|ростен'* (8), *п|наволочка* (5, 7, 9), *навол'ічка* (10), *підод' і|йал' н' ік* (3–4, 12), *п|наўл'ічка* (13), *че^u|хол* (14), *на|п'ірни́к* (11, 15) ‘наволочка на перину’;

п|нап'ірни́к (5) – *п|наволока* (9), *п|наволочка* (1–8, 12, 15), *п|наўл'ічка* (13), *че^u|хол* (14) – *п|пошиўка* (10–11) ‘наволочка на подушку’;

ви^e|рета (5) – *п|капа* (6) – *покри^e|вало* (9), *п|рост'ін'* (10), *прости|н'а* (15), *ве|рета* (11–12), *рад|но* (1–8, 13–14) ‘простирадло з домашнього полотна’;

покри^e|вало (3–6, 8–11, 13, 15) – *ве^u|ретка* (15), *ве|рета* (12) – *п' іл|ка* (12) – *рад|но* (2–3, 6–7, 10, 14), *р'ад|но* (3–4) ‘рядно’;

го|нучки (10), *о|нуча* (11), *о|нуч'ка* (15), *го|нуча* (9, 13), *го|нуч'і* (8, 14), *га|нуча* (5), *го|нуча* (2, 4, 6), *га|нучка* (7) – *п|трапка* (6–7) – *ган|ч'ірка* (7) – *пор|т'анки* (14). ‘онуча (заг. назва)’;

т|р'апочка (5–6, 10), *т|р'апка* (9–10), *п|мійка* (1–8, 11, 13–15), *ма|чалка* (12) ‘мийка’;

Лексико-семантична група «Назви речей, які використовуються у господарстві» має ряд наступних лексичних варіантів:

кочер|га (1–4) – *ку|ц' уба* (5, 7–9), *ко|ц'убⁿка* (6), *коц'у|ба* (6, 10–13, 15), – *кру|чок* (14) ‘кочерга’;

ріж|ниці'а (7) – *коц'у|ба* (6–7, 12), *ку|ц' уба* (4, 8–9) – *кочир|га* (10), *коче^u|р|га* (6, 9, 14–15) – *кру|чок* (5, 9, 11, 13, 15), ‘залізна кочерга’;

м'іт|ла (5–6, 8–9, 13, 15) – *п|в' іник* (1–9, 11–12, 14), *п|в'іни^eк* (10, 15) ‘віник’;

у|т'ух (12, 15), *п|ут'уг* (1–11, 13–14) – *п|праска* (12) ‘праска’;

п|безман (3, 6) – *п|безм'ір* (8) – *п|канте^uр* (5, 7, 9), *п|кантор* (15), *п|кантур* (10–11, 13), *п|кантар* (14) – *ва|га* (4, 12) ‘ручна вага з тягарцем на одному кінці маленького стрижня і з гачком на другому’;

стр'і|м'анка (7) – *шчаб|л'і* (9) – *л'ес|н' іца* (6–8, 10) – *дра|бина* (1–6, 9–15) ‘драбина’;

*n*¹*роб*^н*ка* (4, 6, 9) – *к*¹*корок* (3–13, 15) – *ка*¹*чан* (15) – *к*¹*ришка* (13–14)
 ‘те, чим закривають пляшку’;
*ч*¹*ін* (5, 11, 15), *ч*¹*оп* (8,12) – *п*¹*робка* (6, 7, 10, 14) – *к*¹*корок* (9, 13),
 ‘дерев’яна пробка для закривання отвору’;
*с*¹*ірни*¹*ки* (5–7, 9–15) – *с*¹*п’ич*¹*ки* (6–8, 12). ‘сірники’;
*к*¹*оро*¹*бок* (7) – *п*¹*ачка* (5–7, 9, 11, 13, 15), *п*¹*ачка* *с*¹ *ірни*¹*к*¹ *і*¹*ї* (12) –
*к*¹*о*¹*робка* з *с*¹*ірни*¹*ками* (8, 10, 14) ‘коробка сірників’;
*к*¹*укла* (7, 9–10) – *л*¹*’ал*¹*’ка* (6, 8, 11–15), *л*¹*’ал*¹*’а* (5, 15). ‘лялька’
*с*¹*оса* (5, 10), *с*¹*оска* (4, 6–9, 11–15) – *п*¹*ус*¹*тушка* (15) ‘соска’;
*р*¹*овер* (5) – *л*¹*’ісо*¹*пед* (8) – *л*¹*’іса*¹*пет* (1–7, 9–12, 15) – *в*¹*ел*¹*’ік*, (1–4, 10),
*в*¹*ел*¹*’оси*¹*пед* (4, 10, 13), *волос*¹*’і*¹*пед* (14). ‘велосипед’;

У лексико-семантичній групі «Назви прикрас» зафіксовано такі лексичні варіанти:

*обру*¹*чалка* (15), *об*¹*ручка* (7, 9) – *п*¹*ерсте*^н (10,14–15) – *кол*¹*’цо* (3, 5–15), ‘назви для персня’;
*па*¹*ц*¹*’орок* (12, 15), *па*¹*дз*¹*’орки* (8), *па*¹*ц*¹*’орка* (5, 7, 9) – *б*¹*ус*¹*’інка* (4, 6, 13,15), *б*¹*усинка* (3, 10) – *г*¹*арда* (11) – *на*¹*мис*¹*тина* (3–4, 13–14) ‘намистина’;
*ца*¹*почка* (7) – *к*¹*о*¹*рал*¹*’і* (11) – *б*¹*уси* (5–11, 13,15)– *па*¹*ц*¹*’орки* (7, 9, 12, 15), – *на*¹*мисто* (6, 13–14) ‘намисто’;
*с*¹*’і*¹*рожки* (7) – *к*¹*ул*¹*’чик* (5, 10), *к*¹*ул*¹*’чики* (6–9, 11–13, 15), *к*¹*’іл*¹*’чики* (14) – *ко*¹*ут*¹*ки* (10–11, 14) ‘сережки’.

Серед зафіксованих номінативних одиниць, фіксуємо синонімічні поняття, які різняться мінімальними семантичними відмінностями: *го*¹*р*¹*’ілка* ‘алкогольний напій, білого кольору’ (1, 2); *ка*¹*з*¹*’онка* (3–4) ‘горілчаний напій, виготовлений на виробництві’; *с*¹*ахарна* (7) ‘горілка, виготовлена з додаванням цукру’; *бура*¹*чиха* (3–4), *бура*¹*чанка* (7), *го*¹*р*¹*’ілка* *сухо*¹*парка* (3) ‘горілка з буряків’; *само*¹*гон* ‘горілка, виготовлена вдома’ (1, 2); *си*¹*вуха* ‘горілка, яка має сивуватий відтінок’ (1, 2). Всі вище подані номени мають одне загальне значення ‘горілка’, проте усі мають семантичні відмінності

(позначають різновиди горілки), які не дозволяють визнати їх варіантами. Отже відбувається розчеплення семантичного значення номена.

Такі ж процеси ми зустрічаємо серед наступними номенів, які мають загальне семантичне значення 'ковбаса': *до¹машн' а коўба¹са* 'ковбаса зроблена вдома' (1, 2); *м'яс¹на коўб¹са* 'ковбаса з тонких кишок, начинена м'ясом' (1); *само¹печка* 'м'ясна домашня ковбаса' (2); *йан' іўс' ¹ка коўба¹са* 'домашня ковбаса, зроблена в селі Іванів Калинівського району Вінницької області' ; *¹кишка* 'вид ковбаси начиненої кров'ю і кашею чи картоплею' (1, 2); *кроў'йанка* 'вид ковбаси начиненої кров'ю з кашею' (1, 2); *¹л' іверна коўба¹са* 'ліверна ковбаса' (2) *¹докторс'ка коўба¹са* (2), *ва¹р'онка* (1, 2), 'варена ковбаса'.

Отже, аналіз варіативності на лексичному рівні дало змогу зрозуміти, що лексична варіативність, складний та суперечливий процес. Серед зафіксованих номінативних одиниць 553 є лексичними варіантами, що становить 50%, від загальної кількості номінативних одиниць. Кількісно найбільше лексичних варіантів зафіксовано серед лексико-семантичної групи «Назви продуктів та страв тваринного походження» 78 номенів, що становить 14% від загальної кількості всіх лексичних варіантів, та серед лексико-семантичної групи «Назви тканих речей для домашнього вжитку» 98 номенів, 17% від загальної кількості лексичних варіантів.

2. 6. Полісемія лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей.

Окрім формальної та лексичної варіативності серед зафіксованих номінативних одиниць виділяємо ряд номенів, для яких характерна полісемія на лексичному рівні:

сн' і¹данок (1–4) *сн' і^uданок* (1)

1) ' перший прийом їжі, прийом їжі зранку' (1–2);

2) ' їжа призначена для споживання вдень' (1–4);

го¹бід, о¹б' ід (усі н. п.)

- 1) ' споживання їжі серед дня, між сніданням і вечерею' (усі н.п.);
- 2) ' їжа, призначена для споживання вдень' (усі н.п.);
- 3) ' поминальна трапеза' (1–2);
- п' ідвеч' ірок** (1, 2), **п' ідвеч'єра** (1–4);
- 1) ' підвечірок, споживання їжі після обіду перед вечерею' (4);
- 2) ' їжа, призначена для споживання після обіду перед вечерею' (1, 2);
- веч'єр' а** (1, 2), **веч'єра** (усі н. п.)
- 1) ' споживання їжі ввечері' (усі н.п.);
- 2) ' їжа призначена для споживання ввечері' (усі н. п.);
- жирне** (3–4)
- 1) ' їжа приготовлена з великою кількістю жиру' (1, 2);
- 2) ' страва, яка має у своєму складі м' ясні і молочні продукти.' (1, 2);
- гар'яче** (усі н. п.) **гар'яче** (1, 2)
- 1) 'який має гарячу температуру, сильно нагрітий'(усі н.п.);
- 2) 'перша страва' (1–2);
- холодне** (усі н. п.)
- 1) 'який має низьку температуру' (усі н. п.);
- 2) 'друга страва'(3–4);
- пек'ти** (усі н. п), **пик'ти** (1– 2)
- 1) ' готувати їжу, нагріваючи, прокалюючи на вогні або на жару' (2);
- 2) ' викликати відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого' (1–2);
- хл' іб** (усі н.п)
- 1) ' харчовий продукт, що випікається з борошна' (усі н.п);
- 2) ' виріб з борошна певної форми' (усі н.п);
- 3) ' тісто, приготовлене для випікання таких виробів' (1);
- 4) ' засіб існування, матеріальне благо' у виразі **заробити со'б' і на**
хл' іб // (2).
- ка'лач** (усі н. п.)

1) 'білий хліб круглої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, використовується для запрошення хрещених на весілля, або для обдаровування рідних на весіллі' (усі н.п.);

2) 'білий хліб продовгуватої форми, випечений із переплетеного тіста' (усі н. п.);

п' ід¹палок

1) 'невеликий хліб із залишків тіста на дні та стінках діжі, макітри.' (1–3):

2) 'перший, маленький хліб, який випікався з розчиненого тіста' (1–3);

глеу¹киї (1–2), леп¹киї (2), г¹ливиї (2), леу¹киї (1)

1) 'недопечений хліб (1–3)' ;

2) 'хліб з неякісного борошна' ;

пам¹пушка (1–4)

1) 'маленькі булочки з хлібного чи спеціально заквашуваного тіста, приправлені олією, часником, які подавались замість хліба до борщу' (1–2);

2) 'оладки з густого тіста, печені на сковороді' (1–4);

б¹л' ін (2–4)

1) 'млинець без начинки' (3);

2) 'оладка, спечена на воді, без соди та дріждів' (2–4);

ни¹за, множина ни¹зи (2–4)

1) 'млинці, з гречаної муки' (3–4);

2) 'обличчя людини' (2);

т' істо (усі н.п)

1) 'в'язка маса різної густоти з борошна, замішаного на воді, молоці і т. ін. часто з додаванням дріжджів' (усі н.п);

2) 'зварена, спечена така маса у варениках, пиріжках' (усі н.п);

3) 'виріб з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок, страва, приготовлена з цього';

св' іжи¹на (3), св' і¹жати́на (3)

1) 'свіже свиняче м'ясо, сало' (1–2);

2) 'смажене, свіже м'ясо' (1–2);

4) 'частування з нагоди свіжого м'яса' (1–2);

п^т**че**^л**ревина** (1–3)

1) 'нижня внутрішня частина черева свині' (3);

2) 'сало, з черева свині' (1–2);

ф^{ар}^л**тух** (3)

1) 'частина м'яса, яка знаходиться нижче ребер' (3);

2) 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню' (1, 2);

л^ш**инка** (1–3)

1) 'частина свинячої м'ясної туші, що знаходиться на задній нозі' (3);

2) 'печене свиняче м'ясо' (1–2);

с^а^л**ат** (2–1)

1) 'трав'яниста городня рослина, листя якої, багате на вітаміни, споживають у сирому вигляді' (2);

2) 'холодна страва з дрібно нарізаних сирих або варених овочів, зелені, яєць.' (1);

с^о^л**одке** (1) **с**^л**адке** (1, 2)

1) 'солодощі, будь-які солодкі вироби' (1–2);

2) 'їжа, яка має солодкий смак' (1);

л^к^{ис}**іл'** (усі н. п)

1) 'драглиста солодка страва з вишень чи інших фруктів з додованням крохмалю' (усі н. п);

2) 'рідка страва, з буряком, піджареною мукою, крохмалем' (усі н. п);

п^о^л**оник** (9, 12);

1) 'дерев'яна лопатка для розмішування страви' (9);

2) 'металева ложка (12);

л^м^{арл}^{'а} (4, 7)

1) 'мішок для відтискування сиру' (4, 7);

2) 'тонка бавовняна тканина з рідко переплетених ниток' (4, 7);

ка^lлитка (3–6, 8–10, 13–14)

1) 'торбинка для грошей' (3–6, 8–10, 13–14);

2) 'чоловічий статевий орган' (4);

солом^lјаник (9),

1) 'перев'язаний посередині солом'яний кулик, яким обшивали край даху' (9);

2) 'велика посудина, сплетена з лози і соломи для зберігання зерна' (9);

т' у^lф' ак (11)

1) 'солом'яний матрац' (11);

2) 'людина поганої вдачі' (11).

Отже, можемо зробити висновок, що полісемія тематичної групи лексики «Назви страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей» не така поширена, як варіативність. Зафіксовано лише 40 полісемічних номенів, що становить всього 3% від загальної кількості зафіксованих лексичних одиниць.

Висновок до розділу 2

Зафіксована лексика на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей багата своїми особливостями, тому дає можливість до різноаспектного дослідження діалектної мови. Нами було зафіксовано 1100 номінативних одиниць, серед яких 970 є варіантами, що становить 88% від загальної кількості зафіксованих номінативних одиниць.

На рівні формальної варіативності було зафіксовано 417 варіантів, що становить 42% від загальної кількості усіх варіантів, відповідно 553 варіанти є лексичними, а це 58% від загальної кількості усіх варіантів.

Серед формальних варіантів вдалось зафіксувати: акцентуаційні, фонетичні, морфемні, граматичні варіанти. Акцентуаційна варіативність є

найменш численна, представлена лише 18 варіантами, 1% від загальної кількості зафіксованих варіантів.

Варіативність на звуковому рівні, яскраво демонструє типові особливості подільського говору: ствердіння [p], наявність протетичних звуків. Серед фонетичних варіантів найбільш поширеним є явище субституції, як у системі вокалізму так і консонантизму, 86 % від загальної кількості фонетичних варіантів.

Морфемна варіативність представлена префіксальними, суфіксальними варіантами та варіантами утвореними способом основоскладання. Найбільш чисельною групою є суфіксальні варіанти, 121 номінативна одиниця, що становить 86 % від загальної кількості морфемних варіантів. Найпродуктивніший суфікс – -к-, 45 номінативних одиниць, 37% від загальної кількості суфіксальних варіантів.

Зафіксовано 32 номена, які ми кваліфікуємо як граматичні варіанти, що становить 7% від загальної кількості зафіксованих формальних варіантів.

Найбільш чисельною групою є лексична варіативність – 553 номінативних одиниць, які вступають у варіантні відношення. Це становить 50%, від загальної кількості номінативних одиниць. Таким чином, лексична варіативність – активне явище в номінаційній системі центральноподільських говірок. Зокрема, поширене явище лексичної субституції, дублетне співіснування двох назв. Також спостережено, що однослівні номени варіюють з описовими. Простежується тенденція до витіснення описових номінації однослівними. Спорадично лексична варіативність спричинена явищем запозичення.

Також серед лексики на позначення назв страв та напоїв, меблів, посуду, кухонного начиння та інших хатніх речей зустрічаємо полісемічні лексеми, лише 40 полісемічних номенів, що становить всього 3% від загальної кількості зафіксованих лексичних одиниць.

ВИСНОВКИ

Дослідження явища варіативності дало змогу зрозуміти, що це складний процес розвитку мови, який відбувається постійно на усіх мовних рівнях. На сучасному етапі розвитку мовознавчих наук велика увага приділяється розробці теорії варіативності. Вдячним матеріалом для вивчення варіативності є діалектне мовлення, котре окрім того, що зберегло найархаїчніші явища лексики української мови, постійно змінюється та розвивається.

Дослідження варіативності здійснюється як вітчизняними так і зарубіжними вченими, про що свідчить ряд праць, присвячених цій темі. Зокрема активно розвиваються дослідження варіативності на матеріалі української діалектної мови (П. Гриценко, Л. Тищенко, А. Залеський, Г. Мартинова, Л. Поліщук та ін.)

Фіксація назв страв та напоїв відбувалась експедиційним методом у 15 населених пунктах Вінницької області. Вдалося зафіксувати 1100 номінативних одиниць, із них 970 вступають у відношення варіантності.

Дослідження дало змогу зрозуміти, варіативність – характерна властивість кожної мови, її можна розглядати як одну із причин виникнення варіантності. Це різнотипність мови, що визначаються різними умовами її

вживання, а також відмінностями в соціальній і територіальній приналежності осіб, що говорять.

У роботі ми виділяємо формальну та лексичну варіативність діалектного слова.

Формальне варіювання моноксеми ми кваліфікуємо як формально-семантичне категорійне відношення ідентичних за значенням лексичних одиниць із видозмінами матеріальної бази.

Серед формальних варіантів виділяємо такі різновиди: 1) акцентуаційні варіанти, 2) фонетичні варіанти, 3) морфемна варіативність, 4) граматична варіативність.

Відповідно лексичні варіанти – різнокореневі слова, як і мають тотожне значення, найменша семантична відмінність призводить до віднесення лексем до синонімічного ряду. Можемо стверджувати, що між лексичними варіантами і синонімами тонка межа: синоніми відрізняються різними відтінами значень та стилістичним забарвленням. Окрім того ми виділяємо синтаксичну та фразеологічну варіативність.

Серед зафіксованих формальних варіантів у досліджуваних говірках найбільш чисельною є фонетична варіативність, вдалося зафіксувати 228 номенів, що становить 55% від загальної кількості фонетичних варіантів. Серед звукових варіантів є типовими у досліджуваних говірках є протетичні [г] та [в]. Помічені типові особливості подільського говору: стрердіння [р'] | *р'ажанка* (3–4, 8) – | *ражанка* (3–4, 7, 12) ‘топле не збиране молоко заквашене сметаною’ ; *ве¹чер' а* (3–4) – *ве¹чера* (3–4) ‘споживання їжі ввечері’ (усі н.п), ‘їжа призначена для споживання ввечері’ . Засвідчено, що субституція системно відбувається за дзвінкістю – глухістю: [б] – [п] – | *скибка хл¹їба* (6, 12), *с¹кипка* (9,13) ‘великий шматок хліба’; | *защч' інка* (12) – | *защч'їбка* (2, 11,14) ‘защіпка у дверях’; [д] – [т] *с'і¹л'одка* (3–4) – *с'і¹л'отка* (3–4) ‘невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді’; *сково¹ротка* (6) – *сково¹родка* (3, 7) ‘сковорода’; *л'ісо¹пед* (8) – *л'іса¹пет* (1–7, 9–12, 15) ‘велосипед’.

Найменш чисельною групою є акцентуаційні варіанти: вдалося зафіксувати 18 номінативних одиниць, що становить 3% від загальної кількості формальних варіантів. Морфемні та граматичні варіанти менші кількісно, проте мають характерні особливості. Серед морфемної варіативності преважають суфіксальні варіанти, 86%. Граматичне варіативність у більшості випадків представлена хитанням у роді: *фу¹за* (11), – *¹фус* (3–10,13–15) ‘осад олії, гуща’.

Лексичні варіанти нараховують 553 номінативні одиниці, що становить 50% від загальної кількості зафіксованих варіантів. Також спостережено, що однослівні номени варіюють з описовими. Простежується тенденція до витіснення описових номінації однослівними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л. И. О разграничении синонимии и вариантности в области фразеологических единиц / Ю.Ю. Авалиани, Л. И. Ройзензон // Вопросы фразеологии и составление фразеологических слова реи : Метериал 9-го Всесоюзного координационного совещания. – Баку, 1968. – С. 72.
2. Активные процессы в современном русском языке: учебное пособие для студентов специальности 030901.65 «Издательское дело и редактирование» / Сост. Н.В. Любезнова. – Саратов, 2010. – 128 с.
3. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. / Н. Н. Амосова. – Ленинград, 1963. – 156 с.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1969. – 288 с.
5. Балко М. Синтаксична і фразеологічна варіативність: особливості утворення та функціонування варіантів / М. Балко // Лінгвістичні студії. — Донецьк, 2007. – Вип.15. – С. 223–227.
6. Беликов В.И. Социоллингвистика: Учебник для вузов / В. И. Беликов, Л.П. Крысин. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
7. Блинова О. И. Вариативность как предел внутренней формы слова / О. И. Блинова // Явление вариативности в языке : материалы всероссийской

конференции (13–15 декабря 1994 г.). – Кемерово : Кузбассвузиздат, 1997. – С. 16–21.

8. Богословская З. М. Диалектная вариантология: лексикологический и лексикографический спектры : автореф. дис. на соискание учёной степени доктора филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / З. М. Богословская. – Томск, 2006. – 39 с.

9. Бондарко Л. В. Основы общей фонетики / Л.В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, М. В. Гордина. – СПб : Изд-во СПбГУ, 1991. – 149 с.

10. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. – українська мова / Л. М. Борис. – Чернівці, 2015. – 20 с.

11. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/part-005.htm> – название с экрана.

12. Вербицкая Л.А. Вариатность нормы и типы произнесения / Л. А. Вербицкая // Экспериментально-фонетический анализ речи: Проблемы и методы: Межвуз. сб.– СПб : Изд-во СПбГУ. – Вып. 3 . – 1997. – С. 105–114.

13. Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно / Л.А. Вербицкая. – М., 2001. – 146 с.

14. Виноградов В. В. О формах слова / В. В. Виноградов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1944. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 31–44.

15. Волошинова М. О. Номінація обрядової та святкової їжі в мовленні слобожан / М. О. Волошинова // Лінгвістика. – 2012. – № 3(1). – С.54–64.

16. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360с.

17. Глиссон Введение в дескриптивную лингвистику / Глиссон. – М., 1959. – 381 с.

18. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 183 с.
19. Головина Э. Д. К типологии языковой вариантности / Э. Д. Головина // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1983. – № 2. – С. 58–63.
20. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Л. : Наука, 1978. – 238 с.
21. Горяний В. Д. Синтаксична синонімія словосполучень і речень / В. Д. Горяний // Українська мова і література в школі. – 1969. – № 5. – С. 26–28.
22. Гримашевич Г. Сучасна діалектологічна термінологія [Електронний ресурс] // Режим доступу <http://eprints.zu.edu.ua/15100/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%875.pdf> – назва з екрану
23. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 272 с.
24. Грозовська Н. А. Термінологія весільного обряду середньонаддніпряньського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Грозовська. – Запоріжжя, 1998. – 17 с.
25. Денисенко Л. П. Фонетичні і словотвірні варіанти слова в говірках нижньої Наддніпрянщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 / Л. П. Денисенко. – Запоріжжя, 1994. – 28 с.
26. Дзендзелівський Й. О. Афереза / Й. О. Дзендзелівський. // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 37.
27. Дзендзелівський Й. О. Епентеза / Й. О. Дзендзелівський. // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 174.

28. Дзендзелівський Й. О. Метатеза / Й.О Дзендзелівський. // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 334

29. Дзендзелівський Й. О. Протеза / Й.О Дзендзелівський. // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 537.

30. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного Атласу української мови. – К. : Наукова думка, 1987. – 300 с.

31. Дорофеев Ю.В. Про зміст терміну варіантність / Ю.В. Дорофеев // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 25 (64). – Симферополь, 2012 г., – № 1. часть 2. – С. 22–26.

32. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т.І. – 1982. – 631 с.

33. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т.ІІ. – 1985. – 570 с.

34. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т. ІІІ. – 1989. – 552 с.

35. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т. 4. – 2003. – 656 с.

36. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т. 5. – 2006. – 704 с
Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, Т. 6. –2012. – 568 с.

37. Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти [Електронний ресурс] // Режим доступу <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-2.pdf> – назва з екрану.

38. Жмаєва Н. С. Мовна норма і варіативність / Н. С. Жмаєва // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного

університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. – 2012. – № 15. – С. 74–82.

39. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. – українська мова / Н. Г. Загнітко. – Донецьк, 2011. – 19 с.

40. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 4–8.

41. Зимин В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц / В. И. Зимин // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц. – Вып. 2. – Тула, 1972. – С. 70–82.

42. Золотаренко О. Варіантність фразеологічних одиниць у легендах і переказах Нижньої Наддніпрянщини / О. Золотаренко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. праць / наук. ред. В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 1. – С. 183–185.

43. Золотаренко О. Варіантність фразеологічних одиниць у легендах і переказах Нижньої Наддніпрянщини / О. Золотаренко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. праць / наук. ред. В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 1. – С. 183–185.

44. Карп'юк М. Д. До питання про класифікацію варіантів слова / М. Д. Карп'юк // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 59–61.

45. Касьянова О. А. Поняття "варіативність" та "варіантність" у фонетиці / О. А. Касьянова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 50(1). – С. 322–329.

46. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. канд. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Клименко. – Донецьк, 2001. – 19 с.

47. Клименко Н. Ф. Апокопа / Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 30.

48. Клименко Н. Ф. Синкопа / Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 584.

49. Кондратенко Н. Текстова варіативність у структурі постмодерністського дискурсу / Н. Кондратенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 288–291.

50. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

51. Кузьма І. Теорія та історія словотвірної варіантності українських прикметників / І. Кузьма // Вісник Львівського університету. Серія Філологічна, 2016. – Випуск 63. – С. 24–31.

52. Кукса Т. Ботанічна лексика в українських говірках Криму / Т. Кукса // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Брама–Україна, 2006. – Вип. 1. – С. 213–217.

53. Кулинич О. І. Соціофонетична варіативність голосних сучасної французької мови (експериментальне дослідження на матеріалі швейцарського регіонального варіанта вимови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Кулинич О. І.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 19 с.

54. Кунин А. В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создания англо-русского фразеологического словаря : автореф. дис. на соиск. науч. ступеня канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» – М., 1964. – С. 442.

55. Курченкова Е. А. О вариантах и разновидностях языка [Електронний ресурс] // Режим доступа : file:///C:/Users/User/Downloads/0000291671.pdf – название с экрана.

56. Мала філологічна енциклопедія / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – С. 55.

57. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект : аналітико-бібліографічний огляд / Г. І. Мартинова, Т. М. Тищенко, Т. В. Щербина; відп. ред. : Г. І. Мартинова. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2007. – 73 с.

58. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К. : Велес, 1998. – 162 с.

59. Могила А. П. Говірки західної Черкащини в складі полтавсько-київського діалекту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. 10.02.01 «Українська мова» / А. П. Могила. – К., 1956. – 15с.

60. Мороз Т. Синтаксична варіантність у текстах книг Святого Письма (на матеріалі перекладів П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка) / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 413–421.

61. Неженець Е. В. Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Російська мова» / Е. В. Неженець. – Дніпропетровськ, 2003. – 23 с.

62. Норець Т. Проблеми соціолінгвістичного аспекту варіювання на фонетичному рівні мови / Т.М. Норець // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 86. – С. 102–105.

63. Норма и языковая вариантность [Електронний ресурс] // Режим доступа : https://studme.org/43198/literatura/norma_yazykovaya_variantnost – название с экрана.

64. Парфіненко А. Мовна варіативність у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень (на матеріалі праць британських та американських вчених) / А. Парфіненко // *Studia linguistica*. – 2013. – Вип. 7. – С. 116–120.

65. Петровська Ю. Явище мовної варіативності з соціолінгвістичного погляду / Ю. Петровська // Науковий вісник Херсонського державного

університету. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. Випуск XV. – Херсон: ХДУ, 2011. – С. 228–230.

66. Піцура Т. Назви хатніх речей в українських говорах Карпат (стан вивчення, склад, структурна організація) [Текст] / Т. Піцура // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. – Ужгород, 2008. – Вип. 12 : Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя Миколи Андрійовича Грицака. – С. 168–170.

67. Подільський говір: Бібліографічний покажчик / Уклад. : І. В. Горофянюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер». – 2013. – 141 с.

68. Пражский лингвистический кружок: Сборник статей / Н. А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – 558с

69. Реформатский Н.А. Из истории отечественной фонологии. – М. : Наука. – 1970. – 527 с.

70. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 235 с

71. Рыженкова С. Н. К проблеме вариативности [Електронний ресурс] // Режим доступа http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Philologia/29837.doc.htm – название с экрана

72. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.

73. Семенюк Н. Н. Некоторые вопросы изучения вариантности / Н. Н. Семенюк // Вопросы языкознания. – 1965. – № 1. – С. 48–55

74. Серебренников Б.А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 568с.

75. Смирницкий А. И. К вопросу о слове: проблема тождества слова / А. И. Смирницкий // Труды Института языкознания АН СССР. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4. – С. 3–49.

76. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31–42

77. Станишева Д. С. К вопросу о вариантах синтаксических единиц / Д. С. Станишева // Филологические науки. – 1964. – № 1. – С. 188–193.

78. Стишов О. Варіантні форми в сучасній українській мові. [Електронний ресурс] // Режим доступу <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine65-15.pdf> – назва з екрану.

79. Сухотин В.П. Проблема словосочетания в современном русском языке / В. П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 127–182.

80. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – К. : Довкілля, 2006. – 716 с/

81. Тараненко О. О. Гаплогенетика / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 93.

82. Тараненко О. О. Редуплікація / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2002. – С. 546.

83. Тараненко О. О. Варіант / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 62–63.

84. Тараненко О.О. Варіанти // Українська мова: Енциклопедія; [ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – С. 62.

85. Тищенко Л. М. Стан і перспективи дослідження південнословобожанських говірок / Л. М. Тищенко // Лінгвістичні студії. – 2012. – Вип. 24. – С. 200–205.

86. Ткач А. В. Про співвідношення понять «варіант», «інваріант», «варіантність», «варіювання» у слов'янському мовознавстві / А. В. Ткач // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. – Вип. 9(2). – С. 181–185.

87. Ткач А. В. Видозміна мовних одиниць як лінгвістична універсалія у працях українських та зарубіжних учених / А. В. Ткач // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. 11. – С. 131–137.

88. Трескова С. И. К проблеме измерения языковой вариативности и массовая коммуникация / С. И. Трескова // Вопросы социолінгвистики : материалы сов. социолінгвистов к XII Всемир. конгр. социологов (Мадрид, 9-13 июля 1990 г.) / отв. ред. : К. В. Бахнян, С. И. Трескова. – М. : ИНИОН, 1990. – С. 97–100.

89. Трубачов О. Н. Приемы семантической реконструкции // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 197–222.

90. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 372 с.

91. Турчин Є. Д Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Д, Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 341 с.

92. Федотова Ю.Б. Актуальные проблемы языковой вариативности [Електронний ресурс] // Режим доступа <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107617/28Fedotova.pdf?sequence=1> – название с экрана

93. Федотова Ю.Б. Актуальные проблемы языковой вариативности [Електронний ресурс] // Режим доступа <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107617/28Fedotova.pdf?sequence=1> – Название с экрана

94. Федуленкова Т. Н., Степанова А. М. Вариантность коммуникативных фразеологических единиц в современном английском языке /

Т. Н. Федуленкова, А. М. Степанова // *Lingua mobilis*: Науч. журнал. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2006. – № 1(1). – С. 130–135.

95. Филин П. О. Очерки по теории языкознания / П. О. Филин. – М. : Наука, 1982. – 336 с.

96. Чабаненко В. А. Фонетична варіантність слова і мовна експресія / В. А. Чабаненко // *Мовознавство*. – 1981. – № 5. – С. 28–35.

97. Шарандаченко А.С. Варіативність вокалізму і консонантизму в американських засобах масової інформації (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі дикторського мовлення): автореф. дис. канд. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.С. Шарандаченко – Одеса, 2011. – 19 с.

98. Шахбагова Д. А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность : автореф. дис. канд. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Англійська мова» / Д. А. Шахбагова. – М., 1986. – 38 с.

99. Швейцер А. Д. Литературный английский язык в США и Англии / А. Д. Швейцер. – М. : Высш. шк., 1971. – 200 с.

100. Шляхов О. М. Спостереження над варіантністю побутової лексики говорів Прикарпаття / О. М. Шляхов // *Українське мовознавство* : Республ. міжвід. наук. зб. – К., 1979. – Вип. 7 – С. 63–69.

101. Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1969. – 286 с.

102. Ястрежембский В. Р. Языковая вариативность и лингвистическое объяснение / В. Р. Ястрежембский // *Проблемы языковой вариативности* : сб. обзоров / отв. ред. А. М. Кузнецов. – М. : ИНИОН, 1990. – С. 35–57.

103. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв та напоїв в українській мові XIV – XVII століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Яценко. – К., 2009., – 22 с.

